

Siirtli Âşık Bir Sûfi: Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi

İbrahim BAZ*

Özet

Bu makalede, Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri ortaya konulmuştur. Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, 1816 yılında Siirt'e bağlı Firsâf köyünde doğdu. Abdulkâdir-i Geylânî neslinden olan Firsâfi, medrese tahsilini Molla Halîl-i Siirdî'nin yanında yaptı. Daha sonra bir süre Mardin'de Kâsîmiye Medresesi'nde okudu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavîlî'nin yanında tasavvufî eğitimini tamamladı ve 1844 yılında icâzet aldı. Bu tarihten sonra hayatının sonuna kadar ilim, tedris ve irşad faaliyetleri yürüttü. 1892 yılında vefat etti. Düşüncelerini, yazmış olduğu dokuz şiirde dile getirdi. Daha ziyade ilâhî aşk, peygamber sevgisi, insan ve dünyanın hakikati konularında yoğunlaştı. Şiirlerinde dile getirdiği aşk ve vecd hali Nakşbendî-Hâlidî yolunda çok az sûfi tarafından dile getirilmiştir. Bu yönüyle Firsâfi, Hâlidî yolunda önemli bir âlim, şâir ve sûfidir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Muhammed Hazîn Firsâfi, Nakşbendî, Tasavvuf, İlahî Aşk, Siirt.

A Sûfi in Love from Siirt: Sheikh Muhammed Hazîn Firsâfi

Abstract

This article will present Sheikh Muhammad Hazîn Firsâfi's lives, works and his thought about sufizm. He was born in 1816 in Firsâf village, Siirt. Firsâfi who is descent from Abdal-Qâdir Gaylanî, graduated from the madrasa of Mullah Khalil al-Siirdî. Then studied at Madrasa al-Kasimiya in Mardin. Afterwards he completed his education under Sheikh Osman Sirajuddin al-Tawîlî, one of the caliph of Mawlana Khalid al-Baghdâdî, and got ijazat (*receiving caliphate of sufizm*) from him in 1844. Ever since to the end of his life he devote his life to islamic sciences and enlightenment of humans. He died in 1892 in Firsâf. He expressed his thought in his nine poems that written in Arabic and Kurdish. He mostly focused on love, the love of prophet and truth of people and world. The love and wajd situation that he reflected in his poems barely expressed by Naqshbandî-Khalidî sufis. From this aspect Firsâfi is a very important scholar, poet and sufi in Naqshbandî Sufi path.

Key Words: Sheikh Muhammed Hazîn Firsâfi, Naqshband, Sufizm, Divine Love, Siirt.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf A.B.D.
ibrahim.baz@hotmail.com

GİRİŞ

Tasavvuf tarihi açısından Bağdat'ın önemi büyüktür. Özellikle hicri II. asırdan sonra *Bağdat Mektebi* olarak isimlendirilen bu ilim ve irfan merkezinde, Ma'rûf-i Kerhî, Bişr-i Hâfî (ö.227/841), Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî (297/909) gibi tasavvufî düşüncenin ve hayatın temel yapısının oluşmasında büyük katkısı olan sûfiler yetişmiştir. Tasavvuf'un sistemleşme dönemine geldiğimizde Bağdat'ta yaşamış olan sûfilerin başında Abdulkâdir-i Geylânî (ö.561/1165) gelmektedir. Kâdiriyye tarikatının kurucusu olan Abdulkâdir-i Geylânî'nin neslinden gelen âlim ve sûfilerin İslam'ın yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur.

Bağdat'ta değişik medrese ve dergâhlarda yetişen talebeler hocaları tarafından başka şehirlere ilim ve irşad hizmetleri yürütmek üzere görevlendirilmiş ve bu şekilde Bağdat'ın kuzeyine doğru bir yayılma olmuştur. Kesin ve belli bir tarihle sınırlandırmak doğru olmamakla birlikte, özellikle Hülâgu'nun 1258 tarihinde Bağdat'ı istilası sonrası birçoğu "Seyyid" nesep olan âlim ve sûfiler, Anadolu'nun doğu ve güneydoğusuna kadar uzanan bir coğrafyaya göç etmişlerdir. Becirman, Nehri, Arnas, Arvas ve Bilvânis seyyidleri başta olmak üzere, bu aileler bölgeye yerleştikten sonra medrese ve dergâh hizmetlerini birlikte yürüterek bölgenin ilmi ve irfânî gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu durum, zaman içerisinde, resmi olmasa da sosyal bir kabul olarak kurumsal hale gelmiş, seyyidlik ve şeyhlik kavramı iç içe geçerek "Şeyh Aileleri" şeklini almıştır. Şeyh aileleri için medrese ve dergâh faaliyetlerini yürütmek yalnız bireysel bir tercih olmanın ötesinde, aile büyüklüğünden miras alınan manevî bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. Bu gelenek zayıflamış olmakla birlikte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, günümüzde yürütülen medrese ve dergâh faaliyetlerinde hâlâ büyük oranda geçerlidir.

Abdulkâdir-i Geylânî neslinden gelen bu âlim ve âriflerden biri de Nakşebendî-Hâlidî şeyhlerinden Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî (ö.1892)'dir.

Hayatı hakkında şimdiki kadar herhangi bir araştırma yapılmamış âlim, ârif

ve âşık bir sûfi olan Muhammed Hazîn-i Firsâfi'nin hayatını, eserlerini, tasavvufi görüşlerini ve halen Siirt ve çevresindeki camilerde namaz sonrası okunan Hz. Peygamber (sav)'e sevgisini dile getirdiği salâvât-ı şerifesini tanıtmaya çalışacağız.

1. ŞEYH MUHAMMED HAZİN-İ FİRSÂFÎ'NİN HAYATI

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Doğu Anadolu'da yetişmiş en büyük âlim ve âriflerden biridir. Medrese ve dergâh hizmetlerinin genellikle birlikte yürütüldüğü bir aile ortamında yetişmiş olan Firsâfi, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Osman Sirâceddîn-i Tavilî'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Eserlerini şiir olarak kaleme alan Firsâfi, şiirlerinde daha ziyade ilâhî aşk, peygamber sevgisi ve tasavvufi bazı nasihatları dile getirmiştir. Ondaki aşk ve muhabbet bazı zamanlar bir cezbe ve istiğrak haline dönüşmüş ve bu halleri eserlerinde dile getirmekten de çekinmemiştir. Hayatının sonuna kadar ilim ve irşad faaliyetleriyle meşgul olmuştur.

1. 1. Ailesi

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi'nin ailesi 1258 tarihinde Bağdat'ın Moğollar tarafından istilası sonrası kuzeye doğru göç etmek zorunda kalan ailelerden biridir. Abdulkâdir-i Geylânî soyundan gelen aile,¹ ilk olarak Diyarbakır'ın Hazro bölgesine yerleşmiştir. Hazro'ya ilk yerleşenler Şeyh Şeref, Şeyh Mahmud, Şeyh Ahmed ve amcazâdeleri Şeyh Halef'tir. Hazro'da bir süre kaldıktan sonra Şeyh Şeref Firsâf köyüne, Şeyh Mahmud ve Şeyh Ahmed Erbin köyüne, amcazâdeleri Halef ise Siirt merkeze yerleşmiştir. Şeyh Halef, Abdulkâdir-i Geylânî'nin oğlu Şeyh Abdurrezzâk'ın oğullarından biridir. Üç kardeş olan Şeyh Mahmud, Şeyh Ahmed ve Şeyh Şeref ise Abdulkâdir-i Geylânî'nin oğlu Şeyh Abdulvehhâb'ın torunlarıdır.²

Abdulkâdir-i Geylânî'ye kadar ulaşan aile silsilesi şu şekildedir:

1. Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi
2. Şeyh Molla Musâ
3. Hacı Hıdır
4. Hacı Abdullah
5. Abdurrahman
6. Ubeyd el-Mektûm
7. Hüseyin

1 Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi yazdığı bir beyitte Arap olduğunu ifade etmektedir:

Şeyh-i Hazîn Araplardan

Zâhir eder sırrı Kur'an (İD-25). Bk. Vamıkıddin Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri-Şafîî İnanç Fıkhı*, Tunçel Ofset, İstanbul 2010, s. 198.

2 Aydın, Vamıkıddin, age, s. 219; Firsâfi, eş-Şeyh Muhammed Hazîn, *Gâyâtü'l-Hayrât*, trc.: Takıyyuddîn Aydın, İstanbul 2003, s. 17-19, 198; Aydın, Vamıkıddin, *el-Câmiüfî'z-zikir ve'd-duâi ve'l-âdâbi'l-İslâmiyyeti ve menâkibu sâdâti'n-Nakşibendiyyeti (İslâm'da kapsamlı zikir-dua ve edebler ve Nakşibendi büyüklüğü menkıbeleri)*, Elif Ofset, İstanbul 2000, s. 139; Hüseyin Arslan, *Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, İstanbul 2006, s. 177.

8. Abdullah
9. Ubeyd
10. Abdurrahman
11. Abdulkâdir
12. Abdullah
13. Abdussamed
14. Ubeyd el-Kâdirî
15. Abdulhâlık
16. Ahmed
17. Şeyh Şerâfeddîn
18. Abdullah
19. Süleyman
20. Abdulvehhâb
21. Abdulkâdir-i Geylânî

1. 2. İsmi, Çocukluğu ve Tahsil Hayatı

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, memleketi olan Firsâf köyüne nispetle *Firsâfi* şeklinde anılmakla birlikte daha ziyade Şeyhu'l-Hazîn⁴ diye şöhret olmuştur.⁵ Yazdığı şiirlerinde⁶ mahlas olarak *Hazîn* unvanını kullanmıştır.⁷ Şiirlerini incelediğimizde bu mahlası kullanmasının üç nedeni olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi; Allah'a vuslat arzusuyla yanarken, yaşadığı firâkın acısıyla hüzenlenmesidir. Bu hüzen hâlinin bir ifadesi olarak *Hazîn* olduğunu söyler:

*Bana teminat ver Rabbim visâlerinden
Çünkü Hazîn oldum senin firâkinden (M-49)*

İkincisi, kulluk konusundaki gafletiyle ilgilidir. Ona göre denizlerin suyu mürekkep, ağaçların hepsi kalem, varlıkların tamamı da kâtip olsalar bile günahları-

3 Firsâf ya da yeni ismiyle Dereyamaç köyü, Siirt-Tillo yolu üzerinde Bağtepe (Halenze) köyünü geçtikten sonra sol taraftadır. Yol ayırımından 4 km., Siirt'e 12 km., Tillo'ya 6 km. mesafededir. Köyün ismi Firsâf şeklinde söylendiği gibi Fersaf şeklinde de söylenmektedir. Günümüzde özellikle Türkçe telaffuz açısında kolay geldiği için Fersaf şeklinde söylenmekte ve yazılmaktadır. Ancak, doğrusu Firsâf olmalıdır.

4 Aydın, Vamıkuddin, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 139, 143-44; Firsâfi, *age*, s. 19; Abdulkerim, Müderris, *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011, c. II, s. 23; Arslan, *age*, s. 177; Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, İstanbul 1996, s. 221; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları I-II*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 2004, c. II, s. 209. Kendi şiirlerinde de bu şekilde kullanmıştır.

*Şeyhi Hazîn şeyh-i şeyhân
Hekim oldu sanki Lokmân (İD-27)*

5 Osmanlı arşivlerinde bulunan 1319/1901 tarihli bir belgede de kendisinden "Nakşebendi Şeyhlerinden...Firsâfi Şeyh Muhammed Efendi" şeklinde bahsedilmektedir. Bk. BOA, Y.MTV. Dosya No: 22, Gömlek No: 30, Adedi: 3 (1319).

6 Yazmış olduğu dokuz şiir, çalışmamızda isimleri kısaltmalar yapılarak kullanılmıştır. Buna göre şiirlerin isimleri ve kısaltmaları şu şekildedir: *Gâyâtü'l-Hayrât (GH)*, *Kasîde (KS)*, *Akîdetü'l-imân (Aİ)*, *Münâcaat (M)*, *Eyâ Rabbî (ER)*, *Tu Kalbî (K)*, *Eyâ İnsân (Eİ)*, *Kubbetü Cismî (KC)* ve *İhbar Dıkım (İD)*.

7 Şiirlerinde on iki kez *Hazîn* kelimesini kullanmıştır. Münâcaatın 2, 9, 51, 72 ve 74. beyitleri ile kendisine bahşedilen ilahi lütufları anlattığı "İhbar Dıkım" şeklinde başlayan şiirin 2, 6, 14, 25, 27, 36 ve 40. beyitlerinde kullanmıştır. Ayrıca *Gâyâtü'l-Hayrât* ismiyle anılan Salavât-Şerife'nin on ikinci kıtasında bu mahlası kullanır: "Yâ İlahî! O'nu, Hazîn ismiyle müsemma bu hakîr ve fakîre sefaatçi kıl." Firsâfi, *Gâyâtü'l-Hayrât*, s. 15.

nı yazmaya gücü yetmez. İşte bu günahların hüznünden dolayı *Hazîn* olduğunu söyler:

Ben bir kulum günahkâr ve Hazîn muhakkak

Yakma beni (Yâ Rab) içinde nâr-ı firâk (M-51)

Üçüncü olarak ise Ravza-i Mutahharâ'nın içerisinde bulunduğu bir ziyaret esnasında Allah'a vuslat arzusunu dile getirdiği bir münacatta bulunur. Cezbe halinde yaptığı bu münacaatın neticesinde, manen “*Ey Hazîn!*” şeklinde bir hitap duyar.⁸ Bu şekilde *Hazîn* ismini ilâhî bir lütuf olarak kullanır:

Ey Hazîn! Visalimle seni kendime yakın kıldım

Ve sana Cemâl'imden perdeleri kaldırdım (M-72)

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî 1233/1816 tarihinde Firsâf köyünde doğdu.⁹ Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî, babası Musa Efendi vefat ettiğinde henüz çocuk olduğundan yetim olarak büyüdü. Medrese tahsiline aile medresesinde başladı ve sekiz yaşında hafız oldu. Ardından babası onu Siirt'te Molla Halil-i Siirdî'nin¹⁰ baş müderris olarak görev yaptığı Hamid Ağa Medresesine götürdü. Bir süre medresede görev yapan değişik hocalardan ders aldıktan sonra Molla Halil-i Siirdî'nin ders halkasına girdi. Bu talebelik hayatı on dört yıl devam etti. Hocasının özel derslerine ve sohbetlerine katıldı. Hatta bazı zamanlar onun saç tıraşını yaptı. Bu medresede tahsilini tamamladıktan sonra doğu medrese geleneğinde yaygın olduğu üzere bir başka medresede daha okumak için arayışa girdi. Mardin merkezde bulunan ünlü Kâsımiye Medresesi'ne gitti ve orada iki yıl daha okudu ve icazet aldı.¹¹ 53 yaşında iken 1286/1869 yılında Hac vazifesini ifa etti.¹²

1. 3. Evliliği ve Çocukları

Şeyh Muhammed Hazîn, Şeyhi Osman Sirâceddîn-i Tavilî'nin tavsiyesi üzerine Molla Musa et-Türî'nin kızı Fâtıma¹³ ile evlenmiştir. Fâtıma Hanım'dan başka

8 Aydın, Vamıkuddin, *el-Câmiüfî'z-zikri*, s. 139, 143-44; Firsâfî, *Gâyâtü'l-Hayrât*, s. 19.

9 Firsâfî, *Gâyâtü'l-Hayrât*, s. 19; Aydın, Vamıkuddin, *el-Câmiüfî'z-zikri*, s. 138; Arslan, Hüseyin, *age*, s. 175.

10 Molla Halil-i Siirdî: Hz. Ömer soyundan olan Molla Ömer, 1750 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Gulpik (Süttaş) köyünde dünyaya geldi. Dönemin önemli ilim merkezleri Bitlis, Siirt, Cizre, Van ve Irak'ta birçok hocadan ders okudu. Irak'a giderek Seyfeddîn Ahmed er-Reşidî'den tasavvufî hilâfet aldı. Hayatının sonuna kadar Siirt merkezde müderrislik yaptı. 1843 tarihinde vefat etti. Tefsir, tecvid, hadis, fıkıh ve mantık başta olmak üzere islami ilimlerin birçoğunda mensur ve manzum eser kaleme almıştır. Bu eserlerden biri *Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l-Guyûb* isimli tefsirdir. Onun Nehcu'l-Enâm fi'l-Akaid isimli manzum eseri doğu medreselerinde okutulan önemli ders kitaplarından biridir. Bk. Molla Fudayl b. Molla Mahmud, *Tercümetü hali ceddinal'âlâ Molla Halil Siirdî*, 1400/1980, Yazma Eser, vr. 46a; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kulûb ve esâmi-i müellifîn fihristi* (Haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2009, c. 2, s. 37; Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul 1946, s. 112. Tefsir kitabı yayınlanmıştır. Molla Halil-i Siirdî, *Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l-Guyûb* (Tah: Sıbgatullah-i Zokaydî), Nubihar, İstanbul 2011; Molla Halil el-Ömerî es-Siirdî, *Nehcü'l-Enâm*, İhsan Yayınları, İstanbul ts.

11 Arslan, Hüseyin, *age*, s. 175.

12 Firsâfî, *age*, s. 201-203; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, c. 2, s. 213.

13 Şeyh Mûsâ et-Türî'nin kızı Fâtıma, Şeyh Sâlih-i Sıpkî'den ders okumuş ve ilmi icazet almıştır. Hafız-ı Kur'andır. Bk. Firsâfî, *age*, s. 23.

Hanife Hanım¹⁴ ve Halime Hanım'la da evlilik yapmıştır. Bu üç evliliğinden on iki erkek, altı kız olmak üzere on sekiz çocuğu olmuştur. Erkek çocuklarının hemen hepsi medreselerde ilim tahsil etmiş ve birçoğu tasavvufi hayat yaşamışlardır. Annelerine göre çocukların isimleri şu şekildedir:

Hanife Hanım: Fahreddin (ö.1914),¹⁵ Necmeddin (ö.1912), Sadeddin (ö.1919),¹⁶ Kemaleddin (ö.1928),¹⁷ Nureddin (ö.1955), Huriye.

Fâtıma Hanım: Muhyiddin (ö.1918), Kudbeddin (ö.1900),¹⁸ Abdullah (ö.1936), Züleyha, Ümmü Gülsüm, Muhabbed, Hatice.

Halime Hanım: Vefauddin (ö.1924), Şerafeddin (ö.1958),¹⁹ Alaeddin (ö.1966),²⁰ Ziyaeddin (ö.1943),²¹ Meryem.

1. 4. Tarıkata Giriş ve Tasavvufi Hayatı

Tahsil hayatının ardından tasavvufi eğitim almak niyetiyle Bağdat'a giderek Mahmud el-Behdinî, Haydar-i Sorânî ve Abbas el-Bağdâdî'nin yanında bir süre kalır. Ancak muhtemelen tatmin olamaması nedeniyle tekrar Siirt'e döner ve Şeyh Sâlih-i Sıpkî ile görüşerek onun tavsiyesini alır. Bu tavsiye üzerine Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö.1827)'nin halifelerinden Tâhâ Hakkârî ile görüşmek üzere Hakkârî ilinin Şemdinli ilçesine bağlı Nehri (Bağlar) köyüne gider. Tâhâ Hakkârî, onunla bir süre görüştüktan sonra, "Sevgili yeğenim, senin kalbinin anahtarı Halepçe'de Şeyh Osman'ın elindedir" diyerek kendisi gibi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin önde gelen halifelerinden biri olan Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavilî ile görüşmesini ister.

Şeyh Muhammed Hazîn, bu yönlendirme üzerine Nehri'ye gittiği gibi, yürüyerek Şeyh Osman Tavilî'nin yanına gider. Orada Şeyh Osman kendisine büyük değer verir. Muhtemelen kendisine bazı hususları öğrettikten sonra, henüz beşinci günde hilâfet verir ve memleketinde irşad hizmetlerini yürütmek üzere onu görevlendirir. Bu kadar kısa sürede hilâfet vermesinin nedenini ise şöyle ifade eder: "O zaten evinde pişmiş idi, onu açmak için anahtardan başka bir şeye ihtiyaç yoktu."²² Hatta onunla ilk tanışmalarında da Osman Sirâceddîn-i Tavilî'nin

14 Şeyh Fetullah-i Verkânîsî'nin kız kardeşidir.

15 Şeyh Fahreddin'in oğulları Zeynelabidin ve Muhammed Baki, Şeyh Zeynelabidin'in oğlu Şeyh Muhibbiddin, Şeyh Muhammed ile Şeyh Muhammed Baki'nin oğlu Şeyh Muhammed Râfih Aydın ilim ve irşad geleneğini sürdürmüşlerdir.

16 Oğlu Şeyh Seyfeddin ilim geleneğini sürdürmüştür.

17 Oğulları Şeyh Bahaddin ve Şeyh Abdulhakîm ilim geleneğini sürdürmüşlerdir.

18 Şeyh Kudbeddin'in oğulları Şeyh Celâleddin ve Şeyh Vecheddin, Şeyh Celâleddin'in oğulları Şeyh İmaduddin, Şeyh Takuyyiddin, Şeyh Safiyyuddin ile Şeyh Vecheddin'in oğlu Şeyh Vasıfuddin ilim ve irşad geleneğini sürdürmüşlerdir.

19 Şeyh Şerafeddin Efendi, 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda binbaşı rütbesiyle üç bin kişilik bir milis kuvvetinin komutanlığını yapmış ve Ruslara karşı savaşmıştır. Arslan, *age*, s. 177; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 222. Oğullarından Şeyh Muhammed Kâzım, Şeyh Tâceddin ve Şeyh Masum ilim geleneğini sürdürmüşlerdir.

20 Oğlu Şeyh İzzeddin ilim geleneğini sürdürmüştür.

21 Oğlu Şeyh Nasıhuddîn ilim geleneğini sürdürmektedir.

22 Firsâfi, *age*, s. 21; Arslan, *age*, s. 176; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 209.

bir süre tefekkür ettiği ve bunun neticesinde “Sen kılıçsın. Sadece şimdiye kadar erbabına rastlamamışsın.” dediği rivayet edilir.²³

Muhammed Hazîn-i Firsâfi, Tavilâ'den ayrıldıktan sonra memleketine dönmeye önce Irak'ın değişik bölgelerine uğrayarak oralarda bulunan âlim ve sülûflerle görüşmüştür. Bunların kimler olduğu konusunda bir kayıt düşmemiştir. Bu süre içerisinde Musul'a uğramış ve orada Yunus Nebi Camii'nde kırk gün itikâfa girmiştir. Takriben 1844 yılında 28 yaşında hilâfet alarak²⁴ Irak'tan dönmüştür.

Şeyh Muhammed Hazîn, Nakşbendiyye tarikâtına mensup olmakla birlikte Hâlidî yolunda icazet verilen Kâdirîlik, Kübrevîlik, Sühreverdîlik ve Çeştîlik, Rifâîlik yanında Bedevîlik²⁵ hilâfeti de almıştır.²⁶ Tâhâ Hakkârî'nin tavsiyesi üzerine Halepçe'ye giderek Osman Sirâceddîn-i Tavilî'den tasavvufî eğitim ve icazet almıştır. Osman Sirâceddîn-i Tavilî'nin seksenden fazla halifesi vardır. Kendi ailesinden bu yolu sürdürenler olduğu gibi²⁷ Cizre'de irşad hizmetleri yürütmüş olan Şeyh Muhammed Kadri Hâşimî de Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavilî'nin torunu Şeyh Ali Hüsameddîn'den hilâfet almıştır.²⁸

Şeyh Muhammed Hazîn'in hayatına ve şiirlerine dikkatli bir şekilde bakıldığında onun içinde yaşadığı ilâhî aşkın, kendisini daimi bir halvet halinde bulunmaya yönlendirdiği görülmektedir. İşte bu nedenle olsa gerek Siirt'e döndükten sonra memleketi olan Firsâf köyüne doğru yaklaştığında direkt köye girmez ve köy yakınlarında bulunan bir mağarada üç ay itikâfa girer. Bu itikâf onun Musul'dan sonraki ikinci uzlet hayatıdır. Tefekkür ve riyâzetle geçen bu üç aylık süre içerisinde, küçük yaşta ayrılıp ilim tahsiline başladığı için köy halkından kendisini görenlerin bir kısmı onu tanımazlar. Hatta kim olduğunu soranlar bile olur. Firsâfi, bu itikâf süresince pek kimseyle konuşmaz ancak kendi köylerinden olduğunu ve babasının ismini söyler. Üç ayın sonunda mağaradan çıkarak köye geçer. Onun uzlet günlerinde, köyde kendisine büyük bir saygı ve hürmet oluşur. Köye döndüğünde halk elbirliği ile ona bir ev inşa eder.²⁹

Bu tarihten sonra Firsâf köyünde ilim ve irşad hizmetlerini yürütürken aynı zamanda Siirt Ulu Camii'nde sohbetler yapmaya başlar. Halkın anlayacağı ve se-

23 Firsâfi, *age*, s. 21.

24 Aydın, Vamıkıddin, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 204.

25 Bedeviyye tarikâtı silsile için bkz. Aydın, Vamıkıddin, *Mecmûati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ tisâ aşrete risâletün (Kasideler ve 19 Risale)*, ts. s. 879-84; Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 203.

26 Firsâfi, *age*, s.19.

27 Bu silsile Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavilî'den sonra şu şekilde devam eder: Şeyh Muhammed Bahâuddin, Şeyh Ömer Ziyâuddin, Şeyh Muhammed Necmeddîn, Şeyh Muhammed Alaeddîn, Şeyh Ali Hüsameddîn, Şeyh Osman Sirâceddîn-i Sâni (ö. 1996). Bk. Aydın, *el-Câmiu'fi'z-zikri*, s. 21-27.

28 Cizre'de halen irşad hizmetleri yürüten Şeyh Abdalbâki Hâşimî'nin babası olan Şeyh Muhammed Kadri Hazîn Hâşimî, hilâfeti Şeyh Ali Hüsameddîn (ö.1938)'den, O, babası Şeyh Muhammed Bahâuddin'den O da babası Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavilî'den almıştır. Bk. Şeyh Meczub Muhammed Said Seyfeddîn-Muhammed Kadri Hazîn, *Gönül Sultanları ve Hak Sohbetleri (İhsan Yolu-Divân-ı İrfan)*, Trc.: Süleyman Kaya, Ankara 1996, s. 22.

29 Firsâfi, *age*, s. 21.

veceği şekilde yaptığı vaazlarına büyük kalabalıklar katılır.³⁰ Kısa sürede hem ilmi hem de ahlaki ile bölge halkı ve âlimlerinin büyük saygısını kazanır. Medresesine yoğun bir talep vardır. Yüzlerce talebe eğitimlerini tamamlayarak icazet aldılar. Bunların arasında hocası Molla Halil-i Siirdî'nin oğulları ve yakınları çoğunluk-taydı.

Muhammed Hazîn hakkında Siirt ve çevresinde birçok keramet anlatılmak-tadır.³¹ Bunlardan biri şu şekildedir: Siirt'e uzun bir süre yağmurun yağmadığı dö-nemde Muhammed Hazîn, talebelerine hazırlık yapmalarını ve buğday öğütüp un yapacaklarını söyler. Talebelerinin su olmaması nedeniyle değirmenin çalışmadı-ğını söylemeleri üzerine, o yine de hazırlanmalarını söyler ve birlikte değirmene giderler. Bu sırada kendisi buğday konulan dolabı tamir ederken talebelerine de-ğirmeni temizlemelerini söyler. İş bitimine doğru başlayan sağanak yağmur dereyi doldurur ve değirmen çalışmaya başlar.³²

1. 5. Vefatı

Son anlarında müezzinliğini yapan Yusuf Efendi Yasin-i Şerif okurken 1892 (h. 1309) yılında 76 yaşında vefat etti.³³ Şeyh Muhammed Hazîn, vefatından önce köyün üst tarafında bulunan bir tepeyi göstererek oraya defnedilmek istediğini va-siyet etmişti. Bunun gerekçesi olarak Hâlid B. Velid'in bölgeye fetih için geldiğinde çadırını oraya kurduğunu söylemiştir. Vasiyeti gereği mezar yeri kazıldığında ok ve yay parçaları ile siyah saçlı bir kişinin medfun olduğu görülmüştür.³⁴ Kabrinin üstüne daha sonra büyük bir türbe yapılmış ve etrafı aile kabristanlığı haline ge-tirilmiştir. Türbesi başta Siirt bölgesi olmak üzere yakın illerden gelen çok sayıda kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Vefatına Molla İsamüddin yazdığı bir şiirle tarih düşürmüştür.³⁵

1. 6. Halifeleri

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî ilmi ve ahlakiyla bölgede medrese okumak arzusunda olan talebelerin rağbet ettiği en önemli kişilerden biri olmuştur. Ha-lifelerinin büyük çoğunluğu kendi yanında aynı zamanda medrese dersleri de okumuştur. Onun yanında bir süre ders okumuş veya tarikat dersi almış ancak daha sonra izin isteyen kimselerde olmuştur. Bunların başında tasavvufi icazetle-rini Abdurrahman-ı Tâğî (ö.1886)'den alan Şeyh Fethullah-i Verkânîsi (ö. 1899)³⁶

30 Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 209.

31 Bazı kerametleri için bk. Firsâfî, *age*, s. 31-51.

32 Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 210.

33 Aydın, *Mecmûati'l-kasâid*, s. 4; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 210.

34 Aydın, *el-Câmiüfî'z-zikri*, s. 144; Arslan, *age*, s. 177; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 214.

35 Aydın, *Mecmûati'l-kasâid*, s. 77.

36 Şeyh Fethullah-i Verkânîsi aynı zamanda Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî'nin kayınbiraderidir. Bk. M. Şefik Korkusuz, *Nehriden Hazne'ye Nakşibendi Meşâyihu*, İstanbul 2010, s. 178; Arslan, *age*, s. 177.

ve Şeyh Abdulkahhâr-i Zokâydi (ö.1906)³⁷ gelmektedir. Şeyh Hattâb Efendi, Şeyh Abdullah-i Huvitî ve Şeyh Abdulkahhâr-i Firsâfî de onun yanında okumuşlardır.³⁸

Şeyh Muhammed Hazîn, hilâfet vereceği kimselerin çokluğuna değil, onlarda fenâ ve bekâ halinin hâsıl olmasını titizlikle özen göstermiş bu hal üzere olanlara hilâfet vermiştir.³⁹ Talebelerinden yirmi dört kişiye hilâfet verdiği rivayet edilmektedir. Ancak bunlardan yirmi kişinin isimlerine ulaşabildik. Bu halifelerden dört tanesi kendi çocuğudur. İsimleri şu şekildedir:⁴⁰

1. Şeyh Fahreddin (Büyük oğlu)
2. Şeyh Muhyiddîn (Oğlu)
3. Şeyh Sadeddin (Oğlu)
4. Şeyh Abdullah (oğlu)
5. Bitlisli Şeyh Abdullah-i Tâpî
6. Siirtli Şeyh Abdullah-i Hâlidî
7. Seyyid Abdulazîz-i Fiskinî
8. Siirtli Şeyh Muhammed Hâlidî
9. Siirtli Şeyh Kâsım-ı Hâlidî
10. Siirtli Şeyh Mahmud b. Kâsım
11. Siirtli Şeyh Molla İlyas Yargıcı
12. Şeyh Muhammed Zadoyî
13. Şeyh Muhammed-i İstanbulî
14. Şeyh Abdurrahîm-i Huveysî
15. Şeyh Derviş
16. Şeyh İbrahim el-Hâlidî el- Nuvenî
17. Şeyh Muhammed Revânî
18. Hacı Fâzıl-i Bitlisî
19. Molla Hasan-i Espâsî
20. Şeyh İbrahim-i Bâlekî

1. 7. Tarikat Silsilesi ve Kendisinden Sonra İrşâd Faaliyetleri

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî'den sonra halifeleri onun yolunu devam ettirmişlerdir. Ancak dergâhın merkezi daha ziyâde Erbin köyü ve Siirt merkez olmuştur. Bu iki merkezde irşad faaliyetleri kendi çocukları ve torunları tarafından devam ettirilmiştir. Bunların haricinde Muş'ta, Manisa'da, Bursa'da ve İstanbul'da da aynı şekilde irşad faaliyetleri yürütülmektedir.

37 Şeyh Abdulkahhâr-i Zokâydi, Molla Halil-i Siirdî'nin oğlu Mahmud'un oğludur. Abdurrahman-ı Tâğî'nin halifelerindendir. 7 Nisan 1304 (1906) tarihinde vefat etmiştir. Kabri Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı Zokayd (Kayapınar) beldesinde. Molla Muhammed-i Zivingî (ö.1971), Halil Gönenc gibi isimler onun yanında bir süre ders okumuşlardır.

38 Arslan, *age*, s. 177.

39 Firsâfî, *age*, s. 27.

40 Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 215-18.

Firsâfi, büyük oğlu Fahreddin'i Siirt'e bağlı Erbin⁴¹ köyüne ilim ve irşad için göndermiştir. Şeyh Fahreddin de orada bir medrese ve dergâh kurarak hizmet etmiş ve Erbin Dergâhı halen varlığını devam ettirmektedir.

1. 7. 1. Erbin Dergâhı ve Meşâyıhı

Dergâh'ın Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonraki silsilesi şu şekildedir:⁴²

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö.1827)

Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavîlî (ö.1283/1866)

Osman Sirâceddîn-i Tavîlî, 1871 tarihinde Irak'ın kuzeyinde yer alan Süleymaniye'nin doğusundaki Halepçe'ye bağlı Tavile köyünde doğdu.⁴³ Halepçe ve çevre köylerde başladığı tahsil hayatına Bağdat'ta devam etti. Bu sırada tanıştığı Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1827)'ye intisap etti. 1813 yılında hilâfet aldı ve böylece onun ilk halîfesi oldu.⁴⁴ Medrese geleneği içerisinde kendini iyi yetiştirmiş büyük bir âlim olan Osman Sirâceddîn'in kâtipliğini yapan Molla Hamid-i Bisârânî (ö.1289/1872)'nin bildirdiğine göre toplamda seksen altı kişiye hilâfet vermiştir⁴⁵. Bu halifelerden biri de Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi'dir.⁴⁶ Şeyh Osman Sirâceddîn, 1866 yılında Tavile'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi (ö.1892)

Şeyh Fahreddîn-i Firsâfi-Erbini (ö.1914)

Şeyh Muhammed Hazîn'in en büyük oğludur. 1850-51 yılında Firsâf köyünde doğdu. Babasının yanında medrese tahsili yaptı ve seyrusülûkunu tamamladıktan sonra Siirt'in Erbin(Tuzkuyusu) köyüne ilim ve irşad hizmeti için gönderildi. Orada medrese ve dergâh kurarak faaliyetlerini yürüttü. Başta kardeşleri olmak üzere, Erbin köyü ve çevresinden çok sayıda talebe yetiştirdi ve icazet verdi.⁴⁷ 1914 yılında 63 yaşında vefat etti ve Erbin köyünde defnedildi⁴⁸Kurduğu medrese ve dergâh halen devam etmekte olup, kabri çevre halkı tarafından sürekli ziyaret edilmektedir.⁴⁹ Şeyh Fahreddin altı kişiye hilâfet vermiştir. Bunların isimleri şu şekildedir: Siirtli Şeyh Süleyman Hâlidî, Seyyid Abdülkerîm-i Siirdî, Şeyh Kâsım-ı Parsingî, Şeyh Nurullah Tâpî,⁵⁰ Muşlu Şeyh Nureddin, Şeyh Abdülhâlık-i Bitlisî.⁵¹

41 Tuzkuyusu köyü Siirt-Kurtalan yolundan sağ tarafa ayrılmakta ve 16 km. mesafededir.

42 Firsâfi, *age*, s. 20-21; Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 23-24; Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 179-185.

43 Müderris, *age*, c. 2, s. 9-10.

44 Müderris, *age*, c. 2, s. 14; Abdürrezzâk Baytârî, *Hilyetü'l-beşer I-III*, Beyrut 1993, c. 2, s. 1052.

45 Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 109.

46 Müderris, *age*, c. 2, s. 23.

47 Siirtli Molla Abdülkerîm'e verdiği tasavvufi icâzet için bk. Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 165.

48 Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 145-48.

49 11 Nisan 2014 tarihinde Erbin Köyünde bulunan medrese ve dergâhı ziyaretimizde tespit edilmiştir.

50 Babasının halifesi Şeyh Abdullah Tâpî'nin oğludur.

51 Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 269-274.

Şeyh Sadeddîn-i Firsâfi (ö.1919)

Şeyh Muhammed Hazîn'in oğludur. 1856 yılında Firsâf köyünde doğdu. Medrese tahsilini aile medresesinde yaptı. Tasavvufi icazetini babasından aldı. Ancak babasının vefatından sonra uzun yıllar ağabeyi Şeyh Fahreddîn'in yanında hizmet yaptı. 1919 yılında vefat etti ve Firsâf köyünde babasının yanında defnedildi.⁵²

Şeyh Zeynelabidin-i Erbinî (ö.1964)

Şeyh Muhammed Hazîn'in büyük oğlu Şeyh Fahreddin'in oğludur. 1891 tarihinde babasının görev yaptığı Erbin köyünde doğdu. Medrese tahsilini babasının yanında ve Siirtli Molla Muhammed Said Yargıcı'nın yanında yaptı. Tasavvufi eğitimini amcası Şeyh Sadeddin'in yanında yaptı ve ondan hilâfet aldı. Bununla birlikte dedesi Şeyh Muhammed Hazîn'in şeyhi, Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavilî'nin torunu, Şeyh Ali Hüsâmeddîn'den de teberrüken hilâfet aldı. Amcası Şeyh Sadeddin'den sonra irşad hizmetlerini üstlendi ve vefatına kadar yaklaşık kırk beş yıl bu vazifeyi yürüttü. 1964 yılında vefat etti ve Erbin köyünde defnedildi.⁵³ Şeyh Zeynelabidin de dedesi Muhammed Hazîn Firsâfi gibi salavât-ı şerîfeler yazmıştır.⁵⁴ Bunun haricinde yazma halde bulunan iki eseri vardır. Bunlardan ilkinin elli (50) sahife olup ismi, "Hâzihî risâletün fî müteferrikatin mine'l-fikhi ve'l-kırâati ve't-tecvîdi ve usûli'l-hadîsi ve gayrihâ"dır.⁵⁵ Ancak eserde genellikle tecvid konuları yer almaktadır. Eserin sonunda Molla Muhammed Şerîf ve Molla Said isimindeki iki zâtın "Dat-حـ" harfinin okunuşu üzerine karşılıklı mektupları yer almaktadır. İkinci eser ise "حـ" ve "ط" harflerinin beyanı hakkında olup tecvide ilgilidir. Eserin ismi "Hâzihî risâletün süğrâ fî beyânî'l-halli'l-vâki' fîd-dâdi ve't-tâi"⁵⁶ şeklindedir. Eser 32 sahifedir. Eserin sonunda Molla Said'in eser için yazdığı bir takrîz bulunmaktadır.

Şeyh Muhibbidîn-i Erbinî (ö.1993)

Şeyh Zeynelabidin'in oğludur. 1924 yılında Erbin köyünde doğdu. Medrese derslerini ve tasavvufi eğitimini babasının yanında aldı. Babasından tasavvufi icazet aldığı gibi Iraklı Şeyh Ali Hüsameddîn'in oğlu Şeyh Muhammed Bahâuddîn'den de teberrüken icazet almıştır. Babasından sonra dergâh hizmetlerini yürütmüş ve 1993 yılında vefat etmiştir. Kabri Erbin köyündedir.⁵⁷ Şeyh Muhibbidîn, oğulları Nâsîh Aydın ve Vamıkuddîn Aydın'a hilâfet vermiştir. Şeyh Vamıkuddîn Aydın

52 Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 275-6; Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 149-50.

53 Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 277-78; Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 23-24; Firsâfi, *age*, s. 151.

54 Bk. Şeyh Zeynelabidin, *Hâzihî câmiu'l-salavâti alâ seyyidi's-sâdâti li zeyni'l-milleti ve'd-din eş-Şeyh Zeynelabidin*, (Vamıkiddin, Aydın, *Mecmuati'l-kasâidi li Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ tis'a aş-rete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde*) yazma halinde, ts. s. 4-20.

55 Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*(içinde), s. 1-50. Eserde sayfa numaralı düzenli şekilde değildir. Yazma eserlerin her biri kendi içinde numaralanmıştır. Yazma eser, kütüphanemizde mevcuttur.

56 Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri* (içinde), s. 1-32. Eserde sayfa numaralı düzenli şekilde değildir. Yazma eserlerin her biri kendi içinde numaralanmıştır. Yazma eser, kütüphanemizde mevcuttur.

57 Aydın, *Nasihât ve Namaz Bilgileri*, s. 279-80; Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 23-24; Firsâfi, *age*, s. 152.

halen İstanbul'da irşad hizmetleri yürütmektedir.

Şeyh Nâsîh Aydın

Şeyh Muhibbiddîn'in oğludur. Halen Erbin'deki dergâhta ilim ve irşad hizmetlerini yürütmektedir.

1. 7. 2. Kâzîmiyye Medresesi ve Dergâhı (Siirt Merkez)

Medrese ve dergâh hizmetleri birlikte yürütülmektedir. Dergâhın tarikat silsilesi Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî'den itibaren şu şekildedir:

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî (ö.1892)

Şerâfeddîn-i Firsâfî (ö.1958)⁵⁸

Şeyh Muhammed Kazım Aydın (ö.1996)

Şeyh Muhammed Kâzım 1324/1905 yılında Firsâf köyünde doğdu. Şeyh Muhammed Hazîn'in torunlarından olup babası Şeyh Şerafeddin, annesi Fadile Hanım'dır. Fadile Hanım, Muhammed Hazîn'in halifelerinden Şeyh Mahmud'un kızıdır. Annesini üç yaşında kaybetti ve dokuz yaşına kadar anneannesi Fatıma Hanımın yanında daha sonra dayılarının yanında büyüdü. Şeyh Mahmud, Şeyh Hamza ve Şeyh Ata'nın yanında medrese tahsili yaptı. Aynı zamanda İbtidâi Mektebi'nde okudu. Babası Şeyh Şerafeddin Efendi 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda binbaşı rütbesiyle üç bin kişilik bir milis kuvvetinin komutanlığını yaptı.⁵⁹ Savaş sonrasında tekrar Firsâf köyüne dönerek babasının yanında medrese derslerine devam etti. Ardından sırasıyla Molla Halil-i Siirdî'nin çocuklarından Molla Mustafa'nın oğlu Molla Hamid, İskambo köyünde halasının oğlu Şeyh Abdurrahman ve Firsâf'a yakın Halenze (Bağtepe) köyünde Molla Hasan'ın oğlu meşhur müderris Molla Abdülhakim'in yanında derslerine devam etti.

Medrese ve tekkelerin kapatılması ve ardından Şeyh Said'in idam edilmesi neticesinde bölgedeki ulemadan birçoğu değişik yerlere sürgüne gönderildi. Bu dönemde, 1926 yılında Şeyh Muhammed Kâzım'ın babası Şeyh Şerafeddin, amcaları Şeyh Abdullah ve Şeyh Nureddin ile amcasının oğlu Zeynelabidin de İzmir'e sürgüne gönderildi.⁶⁰ Bir süre sonra Konya'ya nakledildi ve orada on sekiz ay kaldı. Bu süre içerisinde babası, Muhammed Kazım Efendi'den bütün ailesini toplayarak Konya'ya götürmesini istedi ve bunun üzerine aile Konya'ya taşındı.

Muhammed Kazım Efendi, Konya'daki evlerinde babasının yanında ders okumaya devam etti. Ancak 1928 yılında çıkan af ile tekrar Firsâf köyüne döndüler. Derslerine burada da devam etti. Okuduğu kitapların büyük çoğunluğunu ezber-

58 Siirt'de son dönemlerin en tanınan ve hürmet edilen Nakşi şeylerinden biri olan Şeyh Müşerref Özcan Hinuki (ö.2008), Şeyh Şerafeddin için biri on iki, diğeri yedi beyitten oluşan iki şiir yazarak onun ilmini ve ahlakını övmüştür. Şiirler için bk. Aydın, *Mecmuatı'l-kasâidi*, s. 117-9.

59 Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 222.

60 Süleyman Uludağ, "Hâlidîyye", *DİA*, c. XV, s. 298; Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", *Tasavvuf*, sy. 17 (2006), s. 117.

ledi ve 1937 yılında babasından icazet aldı.⁶¹ 1936 yılından itibaren babasının isteği üzerine sırasıyla Salamas Köyünde bir yıl, Sinep Köyünde üç yıl, Muş bölgesinde Kırkatum köyünde de bir süre imamlik ve müderrislik yaptı. Bu sırada Güroymak (Norşin)'a bağlı Hasköy'den Selim Ağa'nın köyde cami olmadığını ve dinen cahillik bulunduğunu söyleyerek davet etmesi üzerine o köye gitti ve ilk olarak bir cami yaptırdı. Orada gençlere sohbetler yapıp yaşlılara Kur'an öğretti. Hasköy'de toplam yedi sene kaldı ve 1947 yılında Firsâf'a geri döndü. Ancak yazları Hasköy'de kışları Firsâf'ta kalıyordu. Bu durum beş yıl sürdü ve bu sürenin sonunda babasının isteği üzerine tekrar Hasköy'e gitti ve orada altı yıl daha kaldıktan sonra 1958 yılında babasının vefatı üzerine bir kez daha temelli Siirt'e döndü. Siirt merkezinde bulunan Kâzimiyye Medresesi'nde müderrislik ve irşad hizmetlerini yürüttü.

Babasından Nakşbendilik hilâfeti almış ve bu süre içerisinde medrese ve irşad hizmetlerini birlikte yürütmüştür. 1989 yılında Osman Tavîlî'nin torunlarından Osman Sirâceddîn-i Sâni'den⁶² de hilâfet aldı. 15 Aralık 1996 tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Menâsiku'l-Hac, Dât ve Tâ Harflerinin Okunuşu, Risâle-i Salâti'l-Cum'a, Şia'nın İtikadı, Risâle-i Zekât ve sohbetlerinden derlenmiş olan *Deryâdan Damlalar* isimlerinde eserleri bulunmaktadır.⁶³

Şeyh Muiniddîn Aydın ilim ve irşad hizmetlerine halen devam etmektedir.

1. 7. 3. Manisa Dergâhı

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî (ö.1892)

Şeyh Kudbeddîn-i Firsâfî

Şeyh Vechuddîn Aydın

Şeyh Vâsîf Aydın

Şeyh Ecir Aydın

Ayrıca Şeyh Muhammed Hazîn'in çocuklarından Kudbeddîn'in oğlu Şeyh Celâleddîn Muş'ta irşad hizmetleri yürütmüştür. Onun oğullarından Takiyyuddîn Aydın (ö.2006) vefatına kadar Bursa'da babasının yolunu sürdürürken, Şeyh Safiyyüddîn Aydın ise halen İstanbul'da hizmetlerine devam etmektedir.

2. ESERLERİ

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî mensur eser kaleme almamıştır. Birçok sûfi gibi düşüncelerini şiirle dile getirmeyi tercih etmiştir. Onun eseri diyebileceğimiz dokuz şiiri vardır. Bunlardan beşi Arapça dördü Kürtçe yazılmıştır. Bun-

61 Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 222-23.

62 1891 yılında Halepçe'ye bağlı Bayara köyünde doğdu. Babasının yanında başladığı medrese tahsilini Bayara Medresesinde tamamladı. Mısırlı Mustafa İsmail'den tecvid dersleri aldı. 1997 yılında İstanbul'da vefat etti. *Sirâcu'l-Kulûb* isiminde bir eseri bulunmaktadır. Aydın, *el-Câmiu fi'z-zikri*, s. 156-57

63 Heyet, *Doğu Anadolu Evliyalari*, c. 2, s. 223-29.

lardan *Gâyâtü'l-Hayrât* isimli 13 kıt'adan oluşan salâvât-ı şerîfesinin müstakil bir eser olarak baskısı yapılmıştır. Yine Hz. Peygamberi medh ve senâ için kaleme aldığı, ilk kelimeleri Arapça harflerin sırasına göre başlayan ve 29 beyitten oluşan bir kasîdesi daha vardır. Bunun haricinde inanç esaslarını konu edinen *Akîdetü'l-Îmân* 34 beyitten oluşmaktadır. Allah'ın sıfatlarını dile getiren *Eyâ Rabbî* başlıklı 16 beyitten oluşan bir şiiri daha vardır. Bunların haricindeki beş şiiri tasavvufî konuları içermektedir. Tasavvufî içerikli *Münâcaat* 73 beyit ve bir kıt'adan, *Tu Kalbî* şeklinde başlayan şiir 26 beyitten, *Eyâ İnsan* başlıklı şiir 44 beyitten, *Kubbetü Cismî* başlıklı şiir 8 beyitten ve kendisine bahşedilen ilâhî lütufları dile getirdiği *İhbar Dikim* başlıklı şiir 40 beyitten oluşmaktadır. Şiirlerin toplamı 270 beyit ve 14 kıt'adır. Şiirlerin tanıtımı için ilk kelimelerini kısaltarak parantez içerisinde kullanmayı tercih ettik.

Onun tasavvufî görüşlerini bu şiirler çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Ancak öncelikle ona ait dokuz şiiri kısaca tanıtmak istiyoruz.

2. 1. Gâyâtü'l-Hayrât (GH)

Şeyh Muhammed Hazîn Hz. Peygamber'i medh ve senâ için on üç kıt'adan oluşan bir salâvât-ı şerîfe yazmıştır.⁶⁴ Şiirin dili Arapçadır. Bu salâvâtı-ı şerîfe *Gâyâtü'l-Hayrât* ismiyle basılmıştır.⁶⁵ Eser torunlarından Şeyh Takiyuddîn (1926-2006) tarafından tercüme edilmiş⁶⁶ ve yine torunlarından Şeyh Safiyuddîn tarafından eserin sonuna kısa hal tercümesi yazılmıştır.⁶⁷

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, salâvât-ı şerîfeyi yazdıktan sonra uykusunda, daha sonra yakaza halinde Hz. Peygamber (sav)'i görür ve kendisine şöyle hitap edilir: "Kim ki muhabbet ve şevk ile bu salâvât-ı şerîfeyi bana okursa içindeki sayılar kadar ona hasenât yazılır ve Arasat gününde ben ona şefaati olurum."⁶⁸ Bu salâvât-ı şerîfe, başta Siirt olmak üzere çevre illerdeki birçok camide namazların sonunda yapılan tesbihâtı müteakiben okunmaktadır.⁶⁹

Salâvât-ı Şerîfe'nin ilk ve son iki kıt'alarının tercümesi şu şekildedir:

1. Beyit

Yâ Rabbî! Mevcud zerrelerin ağırlığı ve devamınca

Ey Allâm! İlminin kuşattığınca

Ebediyyete kadar olmuş ve olacakların sayısınca

Hz. Muhammed (sav)'e onun âline ve ashâbına ve nebilerin cümlesine salât eyle

(GH-1)

64 Firsâfi, Şeyh Muhammed Hazîn, *Gâyâtü'l-Hayrât*, (Vamıkıddin, *Mecmuatü'l-kasâidi li-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelihâ tis'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde*) Yazma halinde, trs. s. s. 1-4.

65 Eserin müstakil iki baskısı yapılmıştır. İki de tarihsiz ve baskı yeri olmaksızın basılmıştır.

66 Firsâfi, *age*, s. 4-14.

67 Firsâfi, *age*, s. 19-31.

68 Firsâfi, *age*, s. 2. *من قرأها حبا وشوقا ألي كتب له بعدد ما فيها حسنات و كنت شفيعا له في يوم العرصات* : . "

69 Arslan, *age*, s. 177.

12. Beyit

*Yâ Râbbî! Bu âlemde ve Bekâ âleminde yaratıkların adedince
Hidâyet nuru ve âlemlere rahmet olarak gönderdiğin Hâtemü'l-Enbiyâ Hz.
Muhammed'e*

*O'nu Hazîn ismiyle müsemmâ bu hakir ve fakire şefaataçi kıl
Bize ve bütün günahkârlara ehl-i abâya şefaataçi kıldığın gibi şefaataçi eyle (GH-12)*

13. Beyit

*Allah'ın ve mahlûkatın devamlı olarak salavâtı
İlminin kuşattığı şeyler adedince ey Allâm!
Âlemlere rahmet olarak gönderdiğin Efendimiz Hz. Muhammed (sav)'e
Âline, ashabına ve tüm peygamberlere salât ve selâm olsun (GH-13)*

2. 2. Kasîde (KS)

Hız. Peygamber'i medh ve senâ için kaleme alınmıştır. 29 beyitten oluşmaktadır. Her beytin ilk kelimesi, sırasıyla Arapça harflerle başlamaktadır. Şiirin beyitleri “*Muhammed salla'lâhu aleyhi ve sellem*” kafiyesiyle bitmektedir.⁷⁰ Şiirde, Allah'ın âlemleri onunla nurlandırdığını, onun enbiyânın süsü ve hâtemi olduğunu ve onu sevmenin zarurî olduğunu dile getirdikten sonra kendi sevgisini de şu şekilde ifade eder: “Hakk'a yemin olsun ki muhakkak ben, Mustafa ve Allah'ın nûru Muhammed (sav)'e âşığım”

و حق الله إني عاشق للمصطفى نور الله محمدا صلى الله عليه وسلم

2. 3. Akîdetü'l-îmân (Aİ)

Manzum olarak İslam akaidini ele alan eser 34 beyitten oluşmaktadır. Eser yazma halindedir ve Arapçadır.⁷¹ Eserin bazı beyitler şu şekildedir:

Ey mahlûkât! Bilin Rabbu'l-âlemini

Her şeyin Hâliki hâkimlerin Hâkimini (Aİ-1)

Muhlûkâtın Hâliki, zâhir değil ondan ay ve gündüzler

Lâkin zuhuruyla gâibdir, göremez onu gözler (Aİ-8)

O Rabbu'l-âlemîn ki Zâhirdir ve idrâkindedir gözler

Onu nasıl görsünler, ancak gündüz vakti gören gözler (Aİ-9)

Nesh oldu hükmü kitapların yalnız Kur'an

Değişmez ve bâkîdir okur onu ehl-i cinân (Aİ-16)

Muhammed Arab idi, hem Hâşimî hem Hâtemü'n-Nebiyîn

Kureyşî, Mekkî ve Medenîdir hem şefîu'l-müznibîn (Aİ-20)

70 Firsâfî, Şeyh Muhammed Hazîn, *Kasidetün fi mehdî mevlânâ ve şefînâ ve seyyidini ve habibinâ Muhammed* (Gâyâtü'l-Hayrât, İstanbul, 2003, içinde)

71 Firsâfî, Şeyh Muhammed Hazîn, *Akîdetü'l-îmân*, (Vamıkuddin, Mecmuatü'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfî ve yelîhâ tis'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, trs. s. 23-33.

*Kiyâmet günü hakttır, o gün üflenecek sûr
Mahlûklar fenâ bulur bâkî kalır Aziz u Ğafûr (Aİ-22)
İşte o gün tecelli eder Rab, heybet ve Celâl ile
Hesaba çekilir herkes adâlet ve kemâl ile (Aİ-24)*

2. 4. Münâcaat (M)

71 beyitten oluşmaktadır ve Arapçadır. Edebiyat türlerinden biri olan Münâcaat formunda yazılmıştır. Münâcâtın sonunda Allah'tan Cemâl'inin önündeki perdeleri kaldırmasını isteyen bir talep vardır. Şiirin sonu naz makamında yazılmış ve “*Ve bana Hz. Mûsâ gibi ‘Beni göremezsin’ deme*” ifadesiyle bitmektedir. Ardından kendisine ilham olan iki beyit ve bir kıta da bu münâcâtın cevabı yer alır. Böylece eser 73 beyit ve bir kıta'dan oluşmaktadır.⁷²

*Yâ İlâhî! En iyi Sensin bilen (nedir) sevinçler
Gizli kalmaz Senden sadırda duran kalpler (M-1)
Kalbine bu fakîr ve Hazîn'in
Bir katre damlat nurundan bahrinin (M-2)
Yâ İlâhî! Beni yakın kıl huzurunda
Çünkü sarhoşum ben senin arzunda (M-3)
İstemedim ben senden cennetleri
“Beni göremezsin!” deme bana, Musâ'ya dediğin gibi (M-71)
Ey Hazîn! Visalimle seni kendime yakın kıldım
Ve sana Cemâl'imden perdeleri kaldırdım. (M-72)*

2. 5. Eyâ Rabbi (ER)

Şiir'in dili Kürtçedir. On altı beyitten oluşmaktadır. Allah'ın isimleri, sıfatları ve yüceliği anlatılmaktadır. Tevhid türünde bir eserdir. İlk beyit “*Ey Rabbim! Manaları kuşatansın, Senin nurun mekâna yayılmıştır*” şeklindedir.⁷³

*Ey Rabbim! Sen muhîtsin manaları
Nurun kaplamıştır sınırsız mekânları (ER-1)
Daha zâhirsın aydan ve güneşten, gizlisin gözünden âvâmın
Sen Şehîdsin, Sen Rakîbsin, hem Sensin nuru kalb-i ârifânın (ER-16)*

2. 6. Tu Kalbî (K)

Kürtçe kaleme alınan şiir, yirmi altı beyitten oluşmaktadır. Didaktik bir şiirdir. Kur'an'da âhîret hayatından bahsedilirken fayda verecek olan tek şeyin ancak

72 Firsâfi, Şeyh Muhammed Hazîn, *Münâcaat*, (Vamıkıddin, Mecmuatî'l-kasâidi li-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâtîs'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde), Yazma halinde, ts. s. 26-32.

73 Firsâfi, Şeyh Muhammed Hazîn, *Eyâ Rabbi*, (Vamıkıddin, Mecmuatî'l-kasâidi li-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâtîs'a aşreterisâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts. s. 33-34

“kalb-i selîm” olduğunun beyan edilmesi tasavvufî hayatta kalbin hayatın merkezine alınmasına neden olmuş ve Nakşbendilikte “vukûf-i kalbî” şeklinde kavramlaşmıştır. Şeyh Muhammed Hazîn de bu şiirde kalbin önemine dikkat çekerek, kalbin şeytanın havâtırından kurtarılarak Rahman’ın nuru ile pak edilmesini anlatır.⁷⁴

*Kalbini bil ve tevbe eyle
Şeytanın havâtırından onu temiz eyle (K-1)
İsm-i Celâli ona nakş eyle
Beş letâîfi kendine yol eyle (K-2)
Bedenin pâdişâhu kalptir
Azaba muhatap olan da başkası değil kalptir (K-19)
Eğer sorarsan nedir kalbin hakikati
Çam kozalağı gibidir onun şekli (K-22)
Onun hakikati zât-ı insandır
Latîf bir ruh, Rabbânî bir nurdur (K-23)*

2. 7. Eyâ İnsân tu câhilî (Eİ)

Kürtçe kaleme alınan şiir kırk dört beyitten oluşmaktadır. Şiir ilk beyitten son beyite kadar tasavvufî konuları ele almaktadır. İnsanoğlunun câhil ve gafil, dünyanın lezzetleriyle sarhoş, şeytanın ayartmasıyla mağrur bir halde olduğunu ve bunlardan tevbe ederek Rahman olan Allah’ı zikir etmesi gerektiğini anlatır. Allah’ın zikri ile kalbin temizlenmemesi durumunda kalbin nasırlaşacağını ve insanın gaflet ile hayvandan farkının kalmayacağını ifade eder. Şiirin ilerleyen beyitlerinde kalbin Allah’ın tecelli yeri olduğu ve insanın bunun için zikir, tefekkür ile kemâl yolunu seçmesi tavsiye edilir. Bir önceki şiir olan “Tu Kalbî” şiiri ile muhteva olarak benzemektedir.⁷⁵

*Ey insan sen câhilsin
Hem Rabbinden de gâfilsin (Eİ-1)
Rabbü’l-âlemin eylemektedir zuhûr
Hem aydan ve hem güneşten pür nûr (Eİ-43)
Cümle varlıklar ona deliller
Sanki onlar çıra ve kandiller (Eİ-44)*

2. 8. Kubbetü Cismî (KC)

Şiir sekiz beyitten oluşmaktadır ve Arapçadır. İlk beyit *Kubbetü Cismî* şeklin-

74 Firsâfi, Şeyh Muhammed Hazîn, *Tu Kalbî*, (Vamıkıddin, Mecmuatî’l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâtiş-aaşreterisâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts. s. 34-35.

75 Firsâfi, Şeyh Muhammed Hazîn, *Eyâ İnsân*, (Vamıkıddin, Mecmuatî’l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ tiş’a aşreterisâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts. s. 36-38

de başladığı için bu isimle anılmıştır. Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî'nin istiğrâk halini ortaya koymaktadır.⁷⁶ Tercümesi şu şekildedir:

*Beden binâmın kubbesinden tecelli etti Rahmân
İmran oğlu Musâ gibi geçti kendinden hemân (KC-1)
Ey ziyaret eden kardeşlerim! Size müjdeler olsun cennet-i Reyhân
Ve ey zamanın münkirleri! Sizlere de olsun Hüsrân. (KC-8)*

2. 9. İhbar Dikim (İD)

Şiir Kürtçe olup kırk beyitten oluşmaktadır. Şiir Allah'ın kendisine bahşettiği lütufları, makamları ve dereceleri anlatmaktadır. Bu şiir, "Kebbetü Cismî" şeklinde başlayan şiir ile muhteva olarak birbirine yakındır.⁷⁷

*Haber vereyim lütf ve ihsânından
Mennân ve Vahid olanın ikrâmından (İD-1)
Şeyh-i Hazîne yapılan bu ikram (nedir)
Âkilânın aklının ötesindedir (İD-2)
Cümle aşkı âşıkların
Cami ve Şeyh-i Tayrân'ın (İD-39)
Ancak bir damladır aşkıdan Hazîn'in
Yemin olsun üzerine Sırr-ı Kur'an-ı Hakîmin (İD-40)*

3. TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ VE GÖRÜŞLERİ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yaygın medrese geleneği, genellikle dergâh hizmetleriyle birlikte yürütülmüştür. Bu birlikteliğin özellikle Seyyid nesep ailelerde daha yaygın olduğu söylenebilir. Abdulkâdir-i Geylânî neslin-den gelen Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî de medrese tedrisatının yapıldığı ve tasavvufî hayatın yaşandığı böyle bir aile ortamında dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Yaşadığı dönemde yalnız Siirt'te değil bölgenin en önemli âlimlerinden biri kabul edilen Molla Halil-i Siirdî'nin yanında on dört yıl ders okuması ve onun yakın ilgisine mazhar olması, Firsâfî'nin düşünce dünyası üzerinde büyük tesir bırakmıştır. Bu nedenle medrese ve dergâh hizmetlerini birbirinden ayırmadan hayatının sonuna kadar sürdürmüştür.

Onun fitratında zâhirî ilimlerin ötesinde tasavvufî hayatın özünü teşkil eden ilâhî aşkın baskın olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bu aşk ve muhabbet, çoğunlukla cezbe ve istiğrâk hâline dönüşmüştür. Nakşebendî-Hâlidî geleneğinde fazla görül-meyecek şekilde, yazdığı şiirlerde yaşadığı halleri çok açık ifadelerle dile getir-

76 Firsâfî, Şeyh Muhammed Hazîn, *Kubbetü Cüsmî*, (Vamıkıddin, Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfî ve yelihâ tis'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts. s. 32

77 Firsâfî, Şeyh Muhammed Hazîn, *İhbar Dikim*, (Vamıkıddin, Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfî ve yelihâtis'aşreterisâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts. s. 39-41.

mekten de çekinmemiştir. Yaşadığı çevrede medrese geleneğinin güçlü olması ve bunun bir neticesi olarak itikâdi ve amelî noktada özellikle ilim ehli arasında yanlış anlaşılmaya yol açabilecek söz ve uygulamaların çok sert bir şekilde eleştirilmesine rağmen, Firsâfî naz makamında ve istiğrak halindeki duygu ve düşüncelerini dile getirmekten uzak durmamıştır. Örneğin *Münâcaat* diye isimlendirdiğimiz şiirinde; “*İstemedim ben senden cennetleri / “Beni göremezsın!” deme bana, Musâ’ya dediğin gibi (M-71)*” şeklinde bir hitapta bulunmuştur. Buna karşılık, ilâhî bir lütuf olarak kendisine “*Ey Hazîn*” şeklinde bir hitâbın geldiğini ifade eder:

*Ey Hazîn! Visalimle seni kendime yakın kıldım
Ve sana Cemâl’imden perdeleri kaldırdım (M-72)*

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî, hem zâhirî ilimlerde hem de tasavvufî hayatta, kendisini kalben tatmin edecek bir arayışın içinde olmuştur. Büyük bir âlim olan hocası Molla Halil-i Süirdî’den sonra Mardin’de Kâsimiye Medresesi’ne gitmesinin nedenlerinden biri de budur. Ayrıca tahsilini tamamladıktan sonra Irak bölgesinde kendisine bir mürşid araması ve orada mutmain olacağı bir kişi bulamaması nedeniyle geri dönmesi de bu nedendendir. Tahsil sonrası yaygın olduğu üzere müderrislik yapmak yerine öncelikle mürşid arayışına girmesi bize onun fitratının tasavvufî hayata daha yatkın ve bu durumun farkında olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde daha ziyade ilâhî aşkı ve peygamber sevgisini dillendirmiş, bunun dışında didaktik türde yazdığı şiirlerde kendisini ve etrafında bulunan insanları ilâhî aşka, peygamber sevgisine davet etmiş ve öğütler vermiştir. Şeyh Muhammed Hazîn, hayatı boyunca kendisini ilme ve ibadete vermiş ve çok mütevazı bir hayat sürmüştür.

Hazîn ismi, onun şiirlerinde kullandığı bir mahlas olmanın ötesinde, onun genel hâlini ifade eden ve bütün hayatını özetleyen bir kelimedir. O, hüznü ve fakrı hayat biçimi haline getirmiştir. Bu halini bir beyitte şu şekilde ifade eder:

*Görmedim kendimden daha hakir muhakkak
(İlahi) hüznüme ve muhtaçlığuma bir bak (M-33)*

Özetle Şeyh Muhammed Hazîn, âlim ve ârif bir şâirdir. Ancak onun öne çıkan yönü aşktır.

Onun şahsiyetini bu şekilde özetledikten sonra tasavvufî görüşlerini aşk, peygamber sevgisi, insan, kalp, dünya ve tevbe kavramları çerçevesinde ortaya koymaya çalışalım.

3. 1. Aşk ve Cezbe

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî’nin şiirlerinde en çok dile getirdiği husus Allah’tan ayrı olmanın acısı ve hüznüdür. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin ilk on sekiz beytinde de dile getirdiği bu husus, tasavvufî düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Dünyanın geçici ve âhiretin vatan-i aslî olarak bilinmesi ve bu bilginin bir

farkındalık hâline dönüşmesi, sûfilere hayatın her anında ve alanında bu dönüşe hazırlıklı olmaları gerektiğini hatırlatmıştır. Birçok sûfi, geri dönüşte mekân olarak cennetin ötesinde Cemâlî arzulanmış ve yalnız Hakk'ın rızasına vasil olmayı dilemiştir. Kısaca aşk kavramı çerçevesinde ele alınan bu ayrılık acısı ve vuslat arzusu, bazı sûfilerde kimi zaman insan zihnini ve duyularını bütünüyle kuşatarak istiğrak hâline dönüşmüştür.

Firsâfî de ilâhî aşkı, ayrılık acısı ve vuslat arzusu ile dile getirir. Hüznün kaynağını ayrılık gördüğü gibi⁷⁸ Hakk'tan ayrı kalmasını cehennemde olmakla eş tutar ve bu halden kurtulmak ister. Ona göre vuslat, vatan-i asliye dönmektir.

*Benim cehennemim ancak senden ayrı kalmaktır
Ey Kerîm (Rabbim dileğim) ondan hâlâs olmaktır (M-45)*

*Döndürdün beni sana müştâk bir garibe
Döndür beni vatanlardan en şerîfe (M-69)⁷⁹*

Firsâfî, vuslat arzusunu dile getirirken vuslatın ne şekilde olabileceğini de açıklar. Maiyyet sırrına ermek istediğini, sırrının nurlanmasını, hakikat denizine dalmayı, dâr-ı sürûra ermeyi vuslatın değişik şekilleri olarak ifade eder:

*Maiyyet sırrı ile sırrımı nurlandır
Beni denizlerin denizine daldır (M-4)
Beni kendine bütünüyle yakın eyle
Ey Allah'ım! Benim nurumu tamam eyle (M-11)
Beni bu denî dünyadan kurtar
Beni dâr-ı sürûra erdir (M-9)*

Kalbi vuslat arzusuyla yanarken, kendine nasihat eder ve vuslatın yolunun aşktan geçtiğini ifade eder. Aşk ise dünyayı yani masivâyı terki gerektirir. Firsâfî kendisinin aşk ile sarhoş ve ölü gibi olduğunu⁸⁰ hatta kalbinin aşkın ateşindeki yanmasıyla çıkan dumanların yedi kat göğü geçtiğini söyler.

*Dünyayı ve âhireti unut sen
Onları var edene âşık ol sen (Eİ-26)
Yâ İlâhî! Beni yakın kıl huzurunda
Çünkü sarhoşum ben senin arzunda (M- 3)*

78 Bir beyitte bu durumu ifade eder:

*Bana teminat ver Rabbim visâlisten
Çünkü Hazîn oldum senin firâkından (M-49)*

79 Ayrı kalmanın acısı birçok beyitte dile getirilir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

*Ayrılık ateşi eritti benim kalbimi
Ve yakıtı benim cildimi ve ciğerimi (M-54)
Ben bir kulum günahkâr ve Hazîn muhakkak
Yakma beni (Yâ Rab) içinde nâr-ı firâk (M-51)*

80 Hasretinden başka bir şey düşünemeyecek hale geldiğini hatta ölü gibi olduğunu ifade eder.

*Ölü gibi oldum ben Senin hasretimden
Rabbim perde çekme bana muradımdan (M-55)*

*Kalbim (öyle bir) kavurucu ateşle yandı
Onun dumanı yedi kat semâya dayandı (M-52)*

Bu halleri yaşayan Firsâfi, *Münâcaat* şiirinin sonlarına doğru hitabını naz makamında sürdürür. Ruhunu kastederek onu mekândan önce yarattığını ve Âdem gibi esmâyı öğrettiğini, sonra dünyaya gönderip kendisine müştâk kıldığını ancak kendi arzusunun geldiği bu dünyada kalmak veya cennete girmek değil iki dünyada da her şeyden fâni olmak ve Hakk ile bâki kalmak olduğunu dile getirir. Sonunda ermek istediği asıl gayenin yalnız Allah'ın rızası⁸¹ ve Cemâl'i olduğunu belirtir.⁸² Bu arzusunu dile getirirken, Hz. Musa'ya söylediği gibi kendisine de “*Beni göremezsın*”⁸³ dememesini talep eder:

*Yâ Rabbî! Beni mekândan önce yarattın
Ve bana kudsî manaları öğrettin (M-68)*

*Döndürdün beni sana müştâk bir garîbe
Döndür beni vatanlardan en şerîfe (M-69)*

*Ya İlâhî! Beni iki dünyadan da fâni kıl
Ve mekânsızlıkta vahdet ile bâkî kıl (M-70)*

*İstemedim ben senden cennetleri
“Beni göremezsın!” deme bana, Musâ'ya dediğin gibi (M-71)*

Firsâfi münacatının neticesinde manen bir hitaba muhatap olduğunu ve duasına karşılık olarak Allah'ın manevî olarak kalbine ilhamda bulunduğunu dile getirir. Buna göre Allah onun yakarışını kabul eder ve bizzat “*Ey Hazîn*” şeklinde hitap ederek aşkının neticesi olarak vuslata erdiğini ve perdelerin kaldırıldığını beyan eder. *Münâcaat* şiirinin 71 beyitinde kendi yakarışını, 72. ve 73. beyitlerde ise Hakk'ın ilhâmını dile getirir. Ardından gelen tek kıta da bu ilhâmın devamı niteliğindedir. Burada da yakarışının kabul edildiği beyan edilir:

*Ey Hazîn! Visalimle seni kendime yakın kıldım
Ve sana Cemâl'imden perdeleri kaldırdım (72)*

81 Gayesinin Allah'ın rızasına ermek olduğunu ve bunun haricinde bir talebinin hatta cennet bile olsa bulunmadığını dile getirir. Rızaya erdikten sonra cennet ile cehennemden bir farkının bulunmadığını söyler.

Ben asla cennet istemiyorum senden

Cehennemde de olsa razı ol benden (27)

Yâ Rabbî! Eğer sen razı olduysan benden

Daha sevimli değildir cennet bana cehennemden (31)

82 Firsâfi, perdelerin kalkması ve Cemâl'e erme talebini sıklıkla dile getirir. Bu talebini dile getirdiği beyitlerden bazıları şu şekildedir:

Ey Sevdiğim! Bana perdeleri kaldır,

Beni Cemâl'inin denizine daldır (M-59)

Kalbimi doldur nur-i Cemâl'inle

Sarhoş et beni Ey Vedud! Muhabbetinle (M-63)

İsmi Azam hüremetine sırrımı nurlandır

Sonra Seni görmem için perdeleri kaldır (M-65)

83 Arâf Suresi, 7/143.

*Çünkü Vehhâb'im! Mucîbim, isteyenleri geri çevirmem ben
Bana yönel ve bana sarıl, başka bir şey düşünme sen (73)*

Eğer sen sâdık isen, Ben sâdikların Sâdıkıyım

Eğer sen âşık isen, Ben âşıkların Mahbûbuyum

Eğer sen günahkâr isen, ümit kesme Ey Hazîn!

Çünkü günahkârların inlemesi, daha sevimlidir bana, zoraki tesbih çekenlerden.⁸⁴

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, yukarıda dile getirdiği ilâhî aşkın neticesinde mazhar olduğu halleri ifade etmek için müstakil iki şiir daha yazmıştır. Bunlardan ilki, *Kubbetu Cismî* şeklinde başlayan bir şiirdir. Bu şiirde yaşadığı manevî halleri detaylı şekilde dile getirir. Şiir sanki *Münâcaat* şiirinin devamı niteliğindedir. Şiirde, kendi bedenini Tur Dağı'na kendisini de Hz. Musa'ya benzetir. Buna göre Tur Dağı'na tecelli eden Allah, onun kalbine de Rahman sıfatıyla tecelli etmiştir. Bu tecelli ve Kur'an'ın sırrı ile akranlarını geçtiğini, sağında kendi kendine kaynayan iki çeşme, solunda birbiriyle karışmayan iki denizin bulunduğunu, kalbinin bir cennet olduğunu ve bu cennette Deyyân olan Allah'a uçan kuşların bulunduğunu söyler. Ona göre ilâhî aşk ve sarhoşlukta, Peygamber (sav)'i tanıma ve sevmede kendine eş kimse yoktur.

Beden binâmın kubbesinden tecelli etti Rahmân

İmran oğlu Musâ gibi geçti kendinden hemân (KC-1)

Kur'an'ın sırrı sayesinde geride kaldı cümle akran

Sağımda iki çeşme, vasıfları kendi kendine kaynayan⁸⁵ (KC-2)

Solumda iki deniz, aralarında bir perde var, onlar karışmaz⁸⁶

Kalbimin meydânı bir bostandır(cennet) Adn cenneti ona ulaşmaz... (KC-3)

Bu cennette Kuran'ın sırrının nurundan iki kanatlı kuşlarım vardır

Deyyân (Allah) likâsına uçmak onların sırrıdır (KC-4)

Mekânsızlıkta mümkün olur onlara etmek cevelân

Mennân'ın fazlından bir atadır onu cevelân ettiren hüccet ve sultan (KC-5)

Cinlerden ve insanlardan yoktur âşk ve sarhoşlukta bana eş

Ahir zaman peygamberini tanımakta yoktur bana eş (KC-6)

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, Allah'ın kendisine olan lütuflarını dile getirmek için yazdığı ikinci şiir Kürtçe'dir ve *İhbar Dikim* şeklinde başlamaktadır. Şiir "*Haber vereyim lütf ve ihsanından / Mennân ve Vâhid olanın ikrâmından (İD-1)*" şeklinde başlamaktadır. Ona göre kendisine verilen lütuflar aklın anlamasının ötesindedir. Şiire göre Allah ona varlık denizinden temiz bir şarap vermiştir

⁸⁴ Beyhâki, Şu'abu'l-İmân, IX, 396, no: 6864: "ان اثنين المذنبين احب الى من زجل المسيحين"

⁸⁵ Şiirde *تَضَاخَتَان* kelimesini kullanarak Rahman Suresi'nin 66. Ayete telmihte bulunmuştur. "فِيهِمَا عَيْنَانِ تَضَاخَتَانِ": "İkisinde de sürekli fişkırان iki kaynak vardır."

⁸⁶ Rahman Suresi'nin 20. Ayetine telmihte bulunmuştur. "بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ": "Aralarında bir perde vardır, birbirlerine karışmazlar."

ve onun lezzeti ile âşık ve sarhoş olmuştur. Bu aşk haliyle yeryüzünü ve gökleri, cenneti ve cehennemi, Arş'ı ve Kürsi'yi keşfetmiştir ve bir fincanda gibi seyretmiştir. Hatta mekânsızlığa (lâ mekân) ulaşmıştır. Kendisine ilm-i bâtın verilmiş ve zâhidlerin bütün hâli onun yanında bir damla gibi kalmıştır. Vahşi hayvanlar, kuşlar, cinler ve insanlar, melekler, huriler ve gilmanlar kendisiyle birlikte Allah'ı zikretmişlerdir. Melekler onun ziyaretine gelmiştir. Kalbinin kanatları arşı geçip lâ-mekâna ulaşmıştır. Allah'ın zât ve sıfat denizinde yüzmektedir. Kalbi nurdan bir denize dönmüştür. Böylece o, şeyhlerin şeyhi ve Lokman gibi hekim olmuştur. Molla Camî'nin ve Faki-i Teyrân'ın aşkları onun aşkından ancak bir damla kadardır. Firsâfî, sonunda bütün bu halleri başkalarının da yaşamış olabileceğine işaret ederek ancak kendisinin anlatabildiğini dile getirir ve bütün bu hallerin her şeyi Kâdir olan Allah'ın bir lütfu ve "ol" demesiyle olabilecek kadar kolay olduğunu ifade eder.

Haber vereyim lütf ve ihsânından

Mennân ve Vâhid olanın ikrâmından (İD-1)

Rahmân olan bir şarap verdi temizinden

Denizlerin denizi varlık denizinden (İD-3)

Meczub oldu lezzetinden

Aşk ve sarhoşluğu ondan (İD-4)

Karaları, denizleri, yerleri ve gökleri

Arş'i, Kürsi'yi, cenneti ve cehennemleri (İD-5)

Bu Şeyh-i Hazîn (cümlesini) keşfetti

Sanki bir fincandan onları seyretti (İD-6)

Onun kalbi bir denizdir nurdan

Lütfu ile Vâhid u Mennân (İD-26)

Şeyhi Hazîn şeyh-i şeyhân

Hekim oldu sanki Lokmân (İD-27)

Kalbinin kanatlarıyla uçtu

Arş'tan lâ-mekâna geçti (İD-30)

O yüzmektedir denizlerde

Zât ve sıfat denizlerinde (İD-31)

Hazîn'den başkası anlatmadılar

Bu olaylardan ve konulardan bahsetmediler (İD-36)

Mahlûkâtın Rabbi Kâdir odur

O "ol" der ve her şey olur (İD-38)

Cümle aşkı âşıkların

Câmi ve Şeyh-i Tayrân'ın (İD-39)

Ancak bir damladır aşkından Hazîn'in

Yemin olsun üzerine Sırr-ı Kur'an-ı Hakîmin (İD-40)

Sonuç olarak, Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî, ayrılık acısını ve vuslata arzusu aşk hâline dönüştürmüş, ayrılığı cehenneme benzetmiştir. Naz makamındaki münacatına bir lütuf olarak cevap aldığını ve bu böylece Molla Camî ve Faki-i Teyrân'ın aşkından daha büyük bir aşk yaşadığını belirtir. Ancak onun aşkının gayesi cennet değil yalnız Allah'ın rızasına ve Cemâl'ine vasil olmaktır.

3. 2. İnsan

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî *Eyâ İnsan* şeklinde başlayan bir şiir yazarak insanı, onun varlık sebebini, nasıl olması gerektiğini, kemâle ermek için neler yapması gerektiğini, kemâl yolunda ayağının nerelerde kaydığını hatırlatır.

Ona göre insanın en bariz vasfı câhil ve gâfil olmasıdır. İnsan, Hakk'tan gafil olduğu oranda şeytan ona yakın olmaktadır. Bu gaflet insanın Allah'ın rahmetinden mahrum kalmasına ve ona vasil olmasına da engeldir. Allah'tan uzak insan, kemâle erememiş insandır.

Ey insan sen câhilsin

Hem Rabbinden de gâfilsin (Eİ-1)

Nasıl ki kendisinden gâfil olur

Şeytan da ona yakın olur (Eİ-13)

Hem uzak eyler seni rahmetinden

Hem Rabbü'l-âleminin visâlinden (Eİ-14)

Ey kemâle ermeyen insan

Sen gâfilsin zü'l-Celâl'dan (Eİ-15)

İnsanı cehâlet ve gaflete düşüren, mâsivânın sembolü olan dünyadır. Ona göre süfliyyat yönüyle dünya, Allah'ın düşmanı ve şeytanın Allah'tan gâfil kalması için insana sunduğu ve sarhoş ettiği içkidir.

Dünya düşmanıdır Rahman'ın

Hem içkisidir şeytânın (Eİ-5)

Sarhoş olmuşsun sen dünya ile

Dalâlet sâhibi iblisin içkisi ile (Eİ-16)

İnsan, İblis'in elinden aldığı bu dünya içkisiyle sarhoş olduğunda akli başından gider. Bu durumda kendini kaybetmiş şekilde ağzından sözler çıkmaya başlar. Kendini her şeyi yapabilecek güç ve kuvvette görmeye başlar. Kibirlerir ve gururlanır. Bu gurur, şeytandan kaynaklanmaktadır ve İblis'in Hakk'ın huzurunda kendini kaybetmesi ve gururlanması gibidir. Bu sarhoşluk ve gurur kişiyi insan

olmaktan uzaklaştırıp haddini ve sorumluluklarını bilmeyen veya unutan bir hale götürür. İnsanlıktan uzaklaşarak hayvanlaşmaya başlar. Sonuçta kendinden uzaklaşan insan gafleti, gururu ve sarhoşluğu sayesinde hakikatten, ilâhî nurdan ve Allah'tan uzaklaşmış olur.

*Dünya ile sarhoşsun
Şeytan ile mağrursun (Eİ-3)*
*O içki ile olma sekrân
Cahil olursun sanki hayvân (Eİ-6)*
*Ey Âdemoğlu sen mağrûrsun
Yetmiş bin perde dûrsun (Eİ-17)*
*Bütün mahlûkâtın Hâlık'ından
Varlık denizinden ve nur denizinden (Eİ-18)*

İnsan, kendinden ve Rabbinden ne kadar uzak düşerse düşsün, hatalarının farkına vararak tevbe ettiği takdirde düşmüş olduğu hayvandan daha aşağı seviyeden velâyet makamına ulaşmaya kabiliyeti vardır. Çünkü insanın sahip olduğu kalp, Allah'ın arşı ve nazargâhıdır.

*Günahlardan tevbe eyle
Kâbilsin sen velâyete (Eİ-2)*
*Kalbin Ekber'in arşıdır
Hem Hüdânın nazarıdır (Eİ-11)*

Şeyh Muhammed Hazin-i Firsâfi, insanın kemâle ulaşması için neler yapması gerektiğini de dile getirir. Buna göre insanın ilk yapması gereken gafletten kurtulması ve marifet ile kulluğunu ifa etmek için gayret göstermesidir. Ardından kendi fâniliğinin farkına vararak, vahdetteki bâkiliğe yönelmesi gerekir.

*Uyan (da bitsin) gafletin
Marifetle olsun gayretin (Eİ-35)*
*Kendinde fenâya er
Vahdet içinde bekâya gir (Eİ-36)*

Ona göre, kemâl yolcusunun en fazla yapması gereken, enfüsî ve âfâkî ayetleri tefekkür etmektir. İnsan, kâinatı arzdan arşa kadar ibretle seyrederek varlığının hakikatine erme imkânına ulaşabilir.

*Tefekkür et tâ semâya kadar yerden
Bu güzel nakşı can ve kalpten (Eİ-25)*

Çokça meşgul ol zikirle

Hakk'ın sanatını fikirle (Eİ-20)⁸⁷

Firsâfî'ye göre insanın seyrettiği ve tefekkür ettiği bu sonsuz gibi gözüken varlıklar Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisidir. Allah bu şekilde apaçık şekilde zuhur etmektedir ve onun zuhuru insanın mukayese yapabileceği aydan ve güneşten daha âşikardır. Bir başka ifade ile bütün varlıklar bir nakış ve sanat eseri olarak nakkaşını ve sanatkârını işaret etmektedir. Gören gözler için bu varlıklar, yanan bir çıra yahut kandil gibi parlayarak yaratana delâlet etmektedir. Bu varlıkların çokluğu ve çeşitliliğine rağmen Allah'ın varlık hazinesinden ancak bir damla kadardır ve her biri kendi lisanlarınca zikretmektedirler. Bunun bir tek istisnası vardır. O kalbi kararmış insandır.

Rabbü'l-âlemin eylemektedir zuhûr

Hem aydan ve hem güneşten pür nûr (Eİ-43)

Cümle varlıklar O'na deliller

Sanki onlar çıra ve kandiller (Eİ-44)

Yer altından tâ arşa dek

Varlık denizinden damladır yek (Eİ-40)

Cümlesi hep tesbih ederler

Ancak hariçtir kara kalpliler (Eİ-24)

Firsâfî, tefekkürün sadece zihinsel bir faaliyet olmanın ötesinde, kalbi bir hal olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre insan lezzetin ne olduğunu ancak bu hâli yaşayarak anlayabilir. Varlığın hakikatini hal olarak kavrayan kişi için yaşadığı hal, düşünebileceği en büyük lezzetlerin mekânı olan cennetten daha güzeldir.

Varlık denizinde yüzersen

O zaman lezzeti bulursun sen (Eİ-34)

Yüzsen sen bir saat süreyle

Varlık bahrinde muhabbetle (Eİ-37)

Allah'ın zâtına olsun ki yemin

O cennetten daha güzeldir (ol emin) (Eİ-38)

Firsâfî'ye göre insan tefekkür ederek varlıkların Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisi olduğunu görüp onun lezzetini hisseder. Ancak aynı zamanda varlıkların fâniliğini, gördüğü kesretin aslının vahdet, vahdetin içinde kesret olduğunu da anlar. Allah'ın yaratması ve yarattıkları sonsuzdur.

87 Tefekkürle ilgili bir başka beyit şu şekildedir:

Nazar et sen bu nakşa

Yer altından tâ ki arşa (Eİ-23)

Seyreyle (nasıl bak) bu âlem
Varlığı onun, olmak içindir adem (Eİ-21)
Seyreyle sen şu kesreti
Gör ondaki hem vahdeti (Eİ-29)
Seyret sen şu vahdeti
Gör ondaki hem kesreti (Eİ-31)
Varlık denizinde yoktur bidâyet
Ne levn, ne renk ne de nihâyet (Eİ-41)

İnsanın bu tefekkür ile bir sonuca ulaşması gerekir. O da varlıklarda Allah'ın kudretini görerek, varlıkların fâniliğini anlayarak mecâzî olandan hakîkî olana yani varlıklardan var edene ulaşmasıdır. Bu dünya ve ahireti, cehennemi ve cenneti ile bütün yaratılmış olanları unutarak yalnız Allah'a âşık olmak gerekir.

Seyret (onu) muhtelif eşyalarla
Kalbinle ve insaflı olanlarla (Eİ-27)
Bahr-i mecâzîden kurtul
Gir bahr-i hakikate (ey kul) (Eİ-30)
Dünyayı ve ahireti unut sen
Onları var edene âşık ol sen (Eİ-26)

3. 3. Kalp ve Seyr u Sülûk

Muhammed Hazîn-i Firsâfî'nin yazdığı şiirlerden birinin ana konusu kalptir. Bu şiirde kalbin ne olduğunu anlattıktan sonra tasavvufî hayatın merkezinde yer alan kalbin tasfiyesi konusunda neler yapılması gerektiğini açıklar. Ona göre kalp, insan bedeninin padişâhıdır. Nasıl ki ahiret hayatında ancak *kalb-i selim* fayda verecek ise⁸⁸ azaba muhatap olacak da yine kalptir. Dünya hayatında kalp vahyin, ilhâmın ve tasavvufî bir bilgi kaynağı olan keşfin mahallidir. Kalp keyfiyeti itibarıyla latif rûhun ve ilâhî nûrun da mekânıdır. Kısaca kalp insandır.

Bedenin pâdişâhı kalptir
Azaba muhatap olan da başkası değil kalptir (K-19)
Arş-ı Ekber'in ve cennetin nazargâhı odur
Vahyin, ilhâmın ve keşfin yeri de odur (K-20)
Onun hakikati zât-ı insandır
Latîf bir ruh, Rabbânî bir nurdur (K-23)

Bu özellikleri ile kalp Allah'ın arşı ve nazargâhıdır. Böyle olduğu için de şeytanın en fazla ifsat etmeye çalıştığı mekândır. Onun şekli fiziki olarak bir çam ko-

88 Suarâ Suresi, 88 ve 89. ayetlerde ancak kalb-i selimin fayda vereceği buyrulmaktadır:

“يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ”: “O gün mal ne de evlatlar fayda verir, ancak kalb-i selim ile gelenler”

zalağını andırır da,⁸⁹ büyüklük veya küçüklüğü izâfidir. Hakikatte kalp, yerlerden ve göklerden daha büyüktür. Ancak bu büyüklüğü Allah'ın Celâl sıfatının tecelli etmesi durumunda değişir ve bir yağmur damlası kadar küçülebilir.

Kalbin Ekber'in arşıdır

Hem Hüdânın nazarıdır (Eİ-11)

Kalbin arşıdır Rahmânın

Verme eline şeytânın (Eİ-9)

Kalp büyüktür yerden ve gökten

Arş, Kürsî, cehennem ve cennetten (İD-33)

Celâl'in nurundan o küçülür

Bir yağmur damlası gibi olur (İD-34)

Bu kadar değişken bir özelliğe sahip olan kalp, insan tarafından iyi tanınmalıdır. Firsâfî, kalbi konu edindiği şiirine, onun tanınmasının gerekliliğini vurgulayarak başlar.

Kalbini bil ve tevbe eyle

Şeytanın havâtırından onu temiz eyle (K-1)

Tanı hakkıyla kalbini

Çıkar dünya zulmetini (Eİ-7)

Firsâfî kalbi, bedeninin padişahı olarak tanımladıktan sonra kalp ile bedeninin diğer uzuvları arasında irtibat bulunduğuna dikkat çeker. Her bir uzvu kalbin askerleri olarak görür. Bu nedenle kalbin selâmeti için diğer uzuvların da kontrol edilmesi gerektiğine işaret eder. Elin yaptığının, ayağın gittiğinin, gözün baktığının, dilin söylediğinin kalbe etki ettiğini ifade eder.⁹⁰ Bunların kontrol altına alınması ve kalbe uymasıyla insanın melekî bir hüviyete kavuşacağını ve insanın sembolü olan kalbin Allah'a itaatkâr hale geleceğini söyler.

Onlar kalbi koruyan askerlerden

Emrine al onları, olursun benzeri meleklerden (K-16)

El, ayak, kulak ve göz(ler)

Ferc ve lisân hayır ve şerri söyler (K-17)

(Böylece) kalp Rabbine olur muti

Cümle beden ona olur tabi (K-18)

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî, kalbin tanımını ve insanın uzuvlarıyla olan irtibatını açıkladıktan sonra kalbin hastalıklarını tanımlar. Ona göre kalbin hasta-

89 Firsâfî bir beyitte bu benzetmeyi yapar.

Eğer sorarsan nedir kalbin hakikati

Çam kozalağı gibidir onun şekli (K-22)

90 Kalp ile bedeninin diğer uzuvlarının irtibatı ve birbirine etkisi hususundaki hadis-i şerife bir telmih yapmıştır. Hadis-i şerife şöyle buyrulur: "Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi olursa bütün vücut iyi olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir." (Buharî, İman, 39)

lıkları veya zemmedilen sıfatları riyâ, ucub, hased, kibir, hırs, tama', sù-i zan, cimrilik, kin ve tûl-i emeldir. Bu sıfatların her biri iblisin insanı sırât-ı mustakîmden çıkarmak ve süflî hayata götürmek için açmış olduğu ayrı bir kapıdır. İnsan, sıfât-ı zemîmeden olan bu kapılardan hangisinden geçse varacağı yer aynıdır ve iblisin isteğine tabi olmaktadır.

*(Her biri) riyâ, ucub, hased ve kibrin,
Hırs, tama' sù-i zan, cimrilik ve kinin (K-4)*

*Kötü sıfatlardır ve (bir de) tûl-i emel
(Hepsi) İblis'in kapılarıdır ey sâhib-i bed amel (K-5)*

*Sıfât-ı zemîmeden sen (kalbini) pâk eyle
Sıfât-ı hâmidyle onu müzeyyen eyle (K-6)*

Kalp, bu kötü sıfatlara sahip olabileceği gibi güzel sıfatlara da sahip olabilir. Ona göre, bütün uzuvların yapıp-ettiklerinin tesir merkezi kalptir. İnsan duygu, düşünce ve davranışlarını güzelleştirdikçe kalbinin sıfatları da güzelleşir. İnsanın kibrin ve ucubun yerine tevâzû, riyânın yerine ihlâs, gaflet ve nankörlüğün yerine zikir, kinin yerine muhabbet, cimriliğin yerine cömertlik göstermesi, kanaat ve şükür sahibi olması, iyilik yapana ihsan göstermesi, kötülük yapana dahi affedici olması gerekir.

*Tevâzû, ihlâs ve nimetleri zikirle
Yaklaş mü'minlere muhabbet, hayır ve keremle (K-7)*

*Sen işlerini Hüdâ'ya havâle eyle
Elindekine kanaat getir, şükr eyle (K-8)*

*Sana iyilikle gelene sen cömertlik eyle
Sana düşmanlık edeni de affeyle (K-9)*

Firsâfî, insan olarak tanımladığı kalbin iyi ve kötü sıfatlarını saydıktan ve önemine işaret ettikten sonra kalbi tanıyarak gönül gözünü açmanın,⁹¹ onu tasfiye etmenin, nefsin ve şeytanın havâtırından⁹² zulmetinden ve işgalinden kurtarmanın herkes için zaruri olduğunu söyler. Her insanın kalbini cennete çevirmesi gerektiğini dile getirir.⁹³ Ona göre kalbi tanıma tasavvufî hayata giren bir tâlibin seyr u sülûk olarak bilinen eğitim sürecinin şartlarından biridir. Kalbin tasfiyesi için mensubu olduğu Nakşebendî-Hâlidî yoluna uygun olarak yapılması gerekenleri ise şöyle sıralar:

91 Bu hususu şu şekilde dillendirir:
Aç kalbinin gözünü

Pâk eyle ism-i azam ile özünü (Eİ-19)

92 Bu hususu şu şekilde dillendirir:
Kalbini bil ve tevbe eyle

Şeytanın havâtırından onu temiz eyle (K-1)

93 Firsâfî, bu aşamalardan geçerek saflaşan bir kalbin cennet gibi olacağını dile getirir:
Kalbini çevir cennetine
Azîz Hüdâ hürmetine (Eİ-33)

Öncelikle ölümü tefekkür ile fâniliğinin farkında olarak şeytan ve şeytanın insandaki şubesi olan nefis ile mücadele,⁹⁴ ihlas, samimiyet, şevk ve zevk ile⁹⁵ zikrullahı devam etmek ve onu tekrar ederek; nefisle ruhun ve iyiliklerle kötülüklerin savaş meydanı olan kalpten hastalıkları silmek için İsm-i Celâlî'ni ona nakşetmek gerekir. Bunun için göğüste bulunduğu kabul edilen ve letâîf olarak bilinen kalp, ruh, sır, hafî ve ahfânın her birinin gereği olan hafî zikre⁹⁶ devam edilmelidir.

Herkese lazımdır kalbin işleriyle ilgilenmek

Onu zulmetten temizlemeyi bilmek (K-11)

İhlâs ile lezzet alarak zikreyle

Kalbini hastalıklardan temiz eyle (K-3)

İsm-i Celâlî'ni ona nakş eyle

Beş letâîfî kendine yol eyle (K-2)

Kalbin hastalıkları olarak kabul ettiği sıfatlardan kurtulmanın yolu ve kalbin dermanı, öncelikle zikr-i Celâlî'ye devam etmektir. Ancak bu zikir bir ilaç gibidir ve talip olan kişi bu ilacı ne ölçüde alacağını bilemeyeceği için bu işin hekimi olan kemâl sâhibi bir mürşide varması gerekir. İsm-i Celâlî zikrine bu şekilde devam edildiğinde kalp kara noktalarından arınmaya, mecâzî istek, arzu ve aşklardan kurtulmaya başlar ve orada Allah'ın sıfatlarının tecellisi görülmeye başlar ve bu sefer Cemâl sıfatının tecellisi ile aşk-ı hâkikî ve nûr-i Hüdâ hâsıl olur.⁹⁷

Kalbin dermânı zikr-i Celâlî'dir

Hekîmi mürşid-i sâbib-i kemâldir (K-12)

Hüdânın sıfatlarıyla mücellâ olur

Cemâlin nûru ile âşık olur (K-15)

Çıkırsa ondan bahr-i mecâzî

Hâsıl olur onda bahr-i hakîkî (K-14)

İnsan bu mücâdele ve mücâhede ile kalbini tasfiye eder. Seyr u sülûkun neticesinde kalpte tecellî eden ilâhî sıfatlar, kalbi mâverâya götüren kanatlardır. Bu

94 Allah'ın, Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya yaklaşmalarını men etmesine rağmen (bk. Bakara, 2/35, Araf, 7/19), İblis onları yasak ağacı (شَجَرَةُ الْخُلْدِ) ölümsüzlük ve ebedî saltanatın kaynağı gösterdiği yani insanı ölümsüz olma vaadiyle kandırarak ilâhî emri çiğnediğinden (bk. Tâhâ, 20/120), iblisle ve nefisle mücadele yolunda ölümü tefekkür ve ölmeden önce ölme düşüncesi tasavvufî düşüncede büyük önemi haizdir. Fîrsâfî de bu hakikati dillendirir.

Her saat devam et ölümü tefekküre

Nefs ve şeytan ile daima mücâdele (K-10)

95 Zikrin nasıl olması gerektiğini dile getirir:

Şevk ile zevk ile ve de lezzet

Kalbinde Allah'ı zikret (Eİ-8)

96 Fîrsâfî Nakşbendî tarikatında esas olan hafî zikri tavsiye eder:

Zikr-i hafî eyle kalpten

Kalbin için odur derman (Eİ-10)

97 Kalbinde nûr-i ilâhî tecellî etmesi kişi için bir şifa olduğu gibi, bu nûrların sahibi olan Allah'a âşık ve meczûb eder:

Sırr-ı âyât ile sana dermân olur

Rabbânî nurlar ile meczûb olur (K-13)

kanatlar sayesinde kalp arştan ötelere kadar uçabilir. Artık hakikat bahrinde yüz-meye başlar ve bu nedenle dünya nimetlerini gözü görmez, cennet nimetlerini unuttur. Artık kalp fânilikten bâkiliğe, Celâl'den Cemâl'e geçer ve orada gark olur.

*Bunlar kalbi uçuran kanatlardır nurdan
Bir demde uçar öteye geçer arştan (K-24)*

*Yüzer o bahr-i hakikatte
Unuttur ne nimet varsa cennette (K-25)*

*Celâl ve Cemâl'inde Hüdâ'nın gark olur
Fenâ ve Bekâ onda hâsıl olur (K-26).*

Sonuç olarak Firsâfi'ye göre kalp insandır. Bütün uzuvları etkileyen yahut etkisinde kalan, bedenın padişâhıdır. Bu açıdan kalp önemlidir ve onun riya, kibir, ucub gibi kötü sıfatlardan kurtulup tevâzu, ihlas muhabbet gibi sıfatlara bürünmesi gerekir. Bunun yolu ve dermânı zikrullahıdır. Ancak kişi bunu nasıl gerçekleştireceğini bilemeyeceğinden kâmil bir mürşidin yanına varmalıdır. Bu şekilde kalpte ilâhî sıfatlar ve nurlar tecelli etmeye başlar ki bu sıfatlar kalbi mâsivâdan mâverâya uçuran kanatlardır. Böyle olan bir kalp, her an Hakk'ın tecelligâhı olur ve kâmil bir kalp haline gelir.

*Her saat Hüdâ tecelligâhı olur
Üç yüz altmış kere mükemmel olur (K-21)*

3. 4. Dünya

Kur'an'da bir oyun ve eğlenceden ibaret olarak tanımlanan dünya hayatı,⁹⁸ bir imtihan yeridir. Bu açıdan sûfiler dünyanın hakikati konusunda insanları uyarıcı birçok tavsiyede bulunmuşlardır. Görünen dünya ve kâinat, hakikatin zâhiri olarak kabul edildiğinden, varlıkların zâhirindeki sanatı görmek ve oradan hâkikâte ve sanatkâra doğru yol almak için tefekkür etmek ibadet olarak kabul edilmiştir. Bu ibret ve tefekkürle bakılmadığında dünya, insanı gaflete ve dalâlete götürmektedir. Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, dünyayı fâniliğın sembolü olarak görür ve bahr-i mecâzî ve bahr-i hakikî kavramlarıyla gelip geçici olanla bâkî olanı sıklıkla mukayese eder ve insana mecâzî olandan kurtulmasını tavsiye eder.⁹⁹

Firsâfi'ye göre dünyanın iki yönü vardır. Birincisi, dünya denî ve süflüdür. Sürür yurdu olan cennetin aksine gurur yurdudur.¹⁰⁰ Bu yönüyle dünya, gururla-

98 Hadid, 57/20.

99 Bu hakikati şu şekilde dile getirir:

*Bahr-i mecâziden kurtul
Gir bahr-i hakikate (ey kul)(Eİ-30)*

100 O bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

*Beni bu denî dünyadan kurtar
Beni dâr-ı sürûra erdir (M-9)
Benim ricam Ey Gafûr senden!
Uzak eylemen beni dâr-ı gurûrdan (M-10)*

narak haddini aşan şeytanın insanlara sunduğu bir içki ve Rahman'ın düşmanıdır. Bu içkiyi içenler ve dünyaya dalanlar Allah'tan gafil olanlardır.

*Dünya düşmanıdır Rahman'ın
Hem içkisidir şeytânın (Eİ-5)
Sarhoş olmuşsun sen dünya ile
Dalâlet sâhibi iblisin içkisi ile (Eİ-16)*

Dünyanın ikinci yönü Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği, yaratılmış olan bütün varlıkların Allah'ın kudret ve azametini gösterdiği bir ibret yurdu-
dur. Allah'ın tecellisi, insan için en parlak iki varlık olan ay ve güneşle mukayese edilemeyecek kadar zâhirdir. Ancak kalp gözleri kararmış ve kapanmış olanlar bu zuhûru dahi göremezler. Kâinattaki her varlık, ibret nazarıyla bakanlar için, Allah'ın varlığının ve birliğinin kandil gibi parlayan bir delildir.

*Daha zâhirsın aydan ve güneşten, gizlisin gözünden âvâmın
Sen Şehidsin, Sen Rakıbsın, hem nûrusun kalb-i ârifânın (ER-16)
Rabbü'l-âlemin eylemektedir zuhûr
Hem aydan ve hem güneşten pür nûr (Eİ-43)
Cümle varlıklar ona deliller
Sanki onlar çıra ve kandiller (Eİ-44)*

Yaratılmış olan bu dünyanın varlıkları, ibret nazarıyla bakanlar için Allah'ın varlığının ve birliğinin delili iken, ibret nazarıyla bakmayanlar için insanla Allah arasında bir perde olabilmektedir. Bu durumda insan sanattan sanatkâra varmaz ve onun süflü yönleriyle kendini meşgul ederse, mâsivâ insanı esiri eder.

*Eğer meşguliyetin olur ise masiva
Kalbini kendine cennet yapar mâsivâ (Eİ-12)*

Firsâfi, bütün varlıkların yaratılıştaki mükemmelliğine rağmen onların yok olmaya mahkûm ve mecbur olduklarını söyler. İbret nazarıyla bakıldığında, onlarda kesret içinde vahdet, vahdet içinde kesretin¹⁰¹ olduğu ve her varlığın kendi lisanınca zikrettiği görülebilir.

*Seyreyle (nasıl bak) bu âlem
Varlığı onun, olmak içindir adem (Eİ-21)
Cümlesi hep tesbih ederler
Ancak hariçtir kara kalpliler (Eİ-24)*

Firsâfi, insanın ibret nazarıyla baktığında dünyadaki yaratılışın mükemmel-

101 Firsâfi, kesret ile vahdeti iç içe görür:

*Seyreyle sen şu kesreti
Gör ondaki hem vahdeti (Eİ-29)
Seyret sen şu vahdeti
Gör ondaki hem kesreti (Eİ-31)*

liğini hayretle seyredeceğini ve bunun neticesi, onun yaratıcısına hayran ve âşık olacağını ifade eder.

*Hayrete düştüm olan işlerde
Hayretim devam etti süren dehirde (M-8)
Dünyayı ve ahireti unut sen
Onları var edene âşık ol sen (Eİ-26)*

3. 5. Tevbe

Kulun hata ve kusurlarının farkına vararak nedâmet duyması, Allah'a yönelmesi ve ondan af ve mağfiret dilemesi anlamına gelen tevbe, tasavvufî hayatın başlangıcından itibaren çok önemlidir. Önceleri hata ve günahlardan tevbe edilirken daha sonra gafletten de tevbe edilir.

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî'nin düşünce dünyasında ve hayatında tevbenin ve tevbe etmeyi gerektiren günahların yeri büyüktür. Zira o Hazîn ismini kullanmasının nedenlerinden biri olarak günahlarının çokluğunu gösterir. Firsâfî, ömrünün hata ve günah ile geçtiğini söyledikten sonra bunları kulluğuna yakıştıramaz ve onların yağmurlardan, bitkilerden, yapraklardan ve ağaçlardan daha çok olduğunu, hatta denizlerin suyunun mürekkep, ağaçların hepsinin kalem¹⁰² ve bütün mahlûkatın da kâtip olması halinde dahi büyük günahlarını yazamayacaklarını dile getirir:

*Bütün ömrüm geçti içinde günahlarım
Bana rahat yok ağırlığından onların (M-12)
Günahlarım daha çok, yağmurlardan
Bitkilerden, ağaçlar ve yapraklardan (M-14)
Mürekkep olsa suyu denizlerin
Kalem olsa ağaçları dünyanın (M-18)
Kâtip olsa mahlûkatın tamamı
Yazamazlar kebâirden hatamı (M-19)*

Firsâfî bu şekilde hata ve günahlarını dile getirmesine rağmen, anlattıklarının anlatamadıkları yanında denizde bir zerre kadar,¹⁰³ onların hadsiz, hesapsız ve insan aklının alamayacağı kadar büyük olduğunu ancak buna rağmen Allah'ın rahmetinden ve fazlından ümit kesmediğini ifade eder. Çünkü günahlarının hadsiz ve miktarsız hatta efkâra sığmasa da Aziz ve Gaffâr olan Allah'ın rahmet denizinde

102 Kehf Süresi'nin 18/109. âyeti ile Lokman Süresi'nin 31/27 âyetine telmihte bulunmuştur.

103 Bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

*Bu ikrâr ile cümlesi anlattıklarım
Sayıca günahlarımdan ve hatalarımdan (M-20)
Günahlarımın yanında hakikatte
Bir zerre gibidir denizlerin derinliklerinde (M-21)*

ancak bir damla su kadar olduğunu söyler. Hataların çokluğu nedeniyle mahcubiyetten eridiğini, ancak Allah'ın Settâr olduğunu dile getirerek ona iltica eder.

Günahlarım hadsiz hesapsızdırlar

Onu akıllar ve fikirler anlayamazlar (M-22)

Fakat sanki bir su damlası cümlesi günahların

Rahmet deryasında Aziz ve Gaffar'ın (M-23)

Ey Kahrâr! Eridim ben utancımдан

Günahlarımın ve hatalarımın çokluğundan (M-24)

Taatim yok benim, sen sar kalbimi Rabbim

Hilmin ile Ey Settâr olan Rabbim (M-25)

Firsâfî, Allah'tan başka gidecek kapısının bulunmadığını, ondan af dilediği ve iradesiyle günah işlerken cenneti istemeye yüzünün olmadığı söyler.

Gidecek yerim de yok başka senden

Ya İlâhî! Özrümü kabul eyle benden (M-13)

Senden nasıl isterim cennetleri

İhtiyarım ile işlerken günahları (M-29)

Firsâfî bu şekilde hatalarını sıralar ancak zaten Allah'ın bütün olanları en ince detayına kadar bildiğini, şifâ verecek olanın da yalnız O olduğunu dile getirir. Allah'tan af diler, kendisine tevbe-i nasûh nasip ederek hidâyete erdirmesini ve kendisinden razı olmasını talep eder.

Ey bütün incelikleri bilen benim Matlubum!

Ey bütün işleri evirip çeviren Mahbûbum! (M-38)

Yoktur bana senden gayri rabbim bir Hekim

Şifâ ver kalp hastalıklarına benim (M-39)

(Muradım) tevbe-i nasûha ermektir

Ve hidâyet tarîkine girmektir (M-57)

Ben asla cennet istemiyorum senden

Cehennemde de olsa razı ol benden (M-27)104

Sonuç olarak Firsâfî, insanın dünya hayatında gaflet içinde bilerek veya bil-meyerek hata ve günah işleyebileceğini ve bu hataları asla görmezden gelmeden, aksine büyük görmesi gerektiğini; diğer taraftan da Allah'ın mağfiretiyle kıyaslandığında bütün hata ve günahlarının bir damla kadar küçük kalacağını da bilmesini ister. İşte bu nedenle insana sürekli tevbe etmesini ve Allah'tan mağfiret dilemesini tavsiye eder.

104 Firsâfî Allah'ın rızasına erme düşüncesini bir başka şekilde daha dile getirir:

Yâ Rabbî! Eğer sen razı olduysan benden

Daha sevimli değildir cennet bana cehennemden (M-31)

Sonuç

Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, Nakşbendî-Hâlidî yolunun önemli sūfîlerinden biridir. 1816 yılında Siirt'e bağlı Firsâf köyünde doğan ve 1892 yılında aynı yerde vefat eden Firsâfi, Abdulkâdir-i Geylânî neslinden seyyid nesep bir aileye mensuptur. Aile medresesinde ve Molla Halil-i Siirdî'nin yanında tahsilini tamamlamış ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Osman Sirâceddîn-i Tavîlî'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlamış ve ondan hilâfet almıştır. 1844 yılında Siirt'e dönerek vefatına kadar ilim ve irşad hizmeti yürütmüştür.

Firsâfi'den sonra oğulları Fahreddin, Şerâfettin ve Abdullah başta olmak üzere kendisinden icazet alan halifeleri yoluyla başlatmış olduğu tasavvufî faaliyetler yürütülmüştür. Onlardan sonra da aileye mensup kişiler tarafından Siirt, Firsâf, Erbin, Muş, Bursa, İstanbul ve Manisa'da bu ilim ve irşad faaliyetleri hâlen devam ettirilmektedir.

Kaleme aldığı beşi Arapça, dördü Kürtçe dokuz şiirde düşüncelerini açıklar. Bu şiirlerden en meşhur olanı *Gâyâtü'l-Hayrât* isimli on üç kıt'adan oluşan salâvât-ı şerîfedir. *Akîdetü'l-Îmân* ve *Eyâ Rabbî* isimli şiirlerde ise Allah'ın isim ve sıfatları dile getirilmektedir. Kalan beş şiir ise tasavvufî içeriklidir. Bunlardan özellikle *Münâcaat* şiiri ile *İhbar Dikim* ve *Kubbetü Cismî* şeklinde başlayan şiirler onun aşk ve istiğrak hâlini dile getirdiği şiirlerdir. Firsâfi, müntesibi olduğu Nakşbendî-Hâlidî yolunda az görülen bir aşka sahiptir. Allah'a karşı münacatında naz makamında hitap cümleleri bulunmaktadır. Örneğin Münâcât şiirinin sonunda Allah'a şöyle hitap eder:

İstemedim ben senden cennetleri

“Beni göremezsin!” deme bana, Musâ'ya dediğin gibi (M-71)

Şiirin devamında kendisine gelen ilhâmı da şu şekilde ifade eder:

Ey Hazîn! Visalimle seni kendime yakın kıldım

Ve sana Cemâl'imden perdeleri kaldırdım. (72)

Firsâfi, Hâlidilik üzerine çalışma yapan Abdulcebbar Kavak tarafından Hallac-ı Mansur ile mukayese edilerek, bu yolda vahdet-i vücûdu teoriden pratiğe aktaran ilk kişi olarak tanımlanmaktadır¹⁰⁵. İlk aktaran kişi olmasa bile tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk ve en açık şekilde ifade eden kişilerden biridir. Bu yönüyle Nakşbendî-Hâlidî yolunda ilâhî aşk, cezbe ve istiğrak kavramları çerçevesinde ilk akla gelen kişilerden biri olarak görülebilir. Çünkü onun dile getirdiği manevî haller ve lütuflar yahut naz makamında dile getirilen ifadeler eserlerinde yalnız bir yerde geçmemekte, değişik şiirlerde birkaç defa dile getirilmektedir. Bu durum onun bu halleri bir defa yaşamadığını ve bunları dile getirme konusunda

105 Kavak, *agt*, s. 386.

bir tereddüt geçirmediğini göstermektedir. Yine kendi ifadelerinden yola çıkarak, onun tereddüdünün bu konuları dile getirmekten ziyade, insanların inkâr edip-etmemesi olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi de anlattıklarının herkes tarafından dile getirilemediğini ve ancak bunların bir hakikat olduğunu ve inkâr edilmemesi gerektiğini ifade eder:

*Hazîn'den başkası anlatmadılar
Bu olaylardan ve konulardan bahsetmediler (İD-36)*

*Ey âlimler cemaati
Etmeyin inkâr bu hakikati (İD-37)¹⁰⁶*

Sonuç olarak Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfi, Nakşbendî-Hâlidî yoluna mensup âlim, ârif ve âşik bir sûfidir. Ancak onun en belirgin vasfı aşk, cezbe ve istiğrak hâlinde yaşamış ve bunu açık ifadelerle dile getirmiş olmasıdır.

Kaynakça

- Arslan, Hüseyin, *Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, İstanbul 2006.
- Atalay, Ömer, *Süirt Tarihi*, İstanbul 1946.
- Aydın, Vamıkıddin, *Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelihâ tis'a aşrete risâletün (Kasideler ve 19 Risale)*, ts.
- _____, *Nasihât ve Namaz Bilgileri-Şafî İnanç Fıkhı*, Tunçel Ofset, İstanbul 2010.
- _____, *el-Câmiu fi'z-zikri ve'd-duâi ve'l-âdâbi'l-İslâmiyyeti ve menâkibu sâdâti'n-Nakşbendiyyeti (İslâm'da kapsamlı zikir-dua ve edebler ve Nakşibendi büyükleri menkibeberi)*, Elif Ofset, İstanbul 2000.
- Baytârî, Abdürrezzâk, *Hilyetü'l-beşer, I-III*, Beyrut 1993.
- Beyhâki, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin (ö.458/1066), *Şu'abu'l-İmân*, I-IX, (nşr. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'id b. Besyûni Zağlûl), Beyrût 1410/1985.
- BOA, Y.MTV. Dosya No: 22, Gömlek No: 30, Adedi: 3 (1319).
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul ts.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftâhu'l-Kulûb ve esâmî-i müellifin fihristi* (Haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2009.
- Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul 1996.
- Firsâfi, eş-Şeyh Muhammed Hazîn, *Gâyâtu'l-Hayrât*, (trc.: Takıyyuddîn Aydın), İstanbul ts.
- _____, *Gâyâtu'l-Hayrât*, (trc.: Vamıkıddin Aydın), İstanbul 2003.
- _____, *Akîdetü'l-îmân*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelihâ tis'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Eyâ İnsân*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelihâ tis'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Eyâ Rabbî*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelihâ tis'a aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Gâyâtu'l-Hayrât*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuati'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn

106 Bir başka yerde benzer şekilde şöyle der:

*Ey cemaat-i müminân
İnkâr eylemeyin ârifân(İD-23)*

- el-Firsâfi ve yelîhâ ti'sa aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *İhbar Dikim*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuatî'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ ti'sa aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Kubbetü Cüsmî*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuatî'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ ti'sa aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Münâcaat*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuatî'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ ti'sa aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Tu Kalbi*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuatî'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ ti'sa aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) Yazma halinde, ts.
- _____, *Kasidetün fi mehdî mevlânâ ve şefîinâ ve seyyidini ve habibinâ Muhammed* (Gâyâtü'l-Hayrât, İstanbul, 2003, içinde).
- Firsâfi, Şeyh Zeynelabidin, *Hâzihî câmiu'l-salavâti alâ seyyidi's-sâdâti li zeyni'l-milleti ve'd-dîn eş-Şeyh Zeynelabidin*, (Vamıkıddin Aydın, Mecmuatî'l-kasâidi liş-Şeyh Muhammed Hazîn el-Firsâfi ve yelîhâ ti'sa aşrete risâletün-Kasideler ve 19 Risale içinde) yazma halinde, ts.
- Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları I-II*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Kılıç, Rüya, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendî İlişmesine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", *Tasavvuf*, sy. 17 (2006).
- Korkusuz, M. Şefik, *Nehri'den Hazne'ye Nakşibendi Meşâyihî*, İstanbul 2010.
- Molla Fudayl b. Molla Mahmud, *Tercümetü hali ceddina'l-a'lâ Molla Halil Siirdi*, 1400/1980, Yazma Eser.
- Molla Halil-i Siirdî, *Basiretu'l-Kulûb fi Kelâmi Allâmi'l-Guyûb* (Tah: Sıbgatullah-i Zokaydî), Nubihar, İstanbul 2011.
- Molla Halil el-Ömerî es-Siirdî, *Nehcü'l-Enâm*, İhsan Yayınları, İstanbul ts.
- Müderres, Abdülkerim, *Yâd-ı Merdân* (I-II), Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011.
- Şeyh Meczub Muhammed Said Seyfeddîn-Muhammed Kadri Hazîn, *Gönül Sultanları ve Hak Sohbetleri (İhsan Yolu-Divân-ı İrfan)*, Trc.: Süleyman Kaya, Ankara 1996.
- Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997.

